

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ ТА БІОТЕХНОЛОГІЙ
імені С. З. ГЖИЦЬКОГО****Факультет економіки та менеджменту****Кафедра публічного управління
та адміністрування****Допускається до захисту****„__” _____ 2021 р.****Зав. кафедрою _____****проф. Парубчак І.О.****ДИПЛОМНА РОБОТА****Студента ЗАПЛАТИНСЬКОГО ВІКТОРА БОГДАНОВИЧА****на тему: «Державна політика національної ідентифікації в контексті
соціально-політичної стабілізації в Україні»****на присвоєння кваліфікації – магістра публічного
управління та адміністрування****Керівник роботи _____
(підпис)****доц. Гримак О. Я.
(вчене звання, прізвище та ініціали)****Консультант _____
(підпис)****_____
(вчене звання, прізвище та ініціали)****Консультант _____
(підпис)****_____
(вчене звання, прізвище та ініціали)****Львів 2021**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ	6
1.1. Стратегічне планування як найважливіший компонент державної політики забезпечення національної ідентифікації України	6
1.2. Аналіз досвіду зарубіжної та вітчизняної державної політики стратегічного планування національної ідентифікації.....	13
1.3. Роль та місце вітчизняної стратегії у державній політичній практиці соціально-економічної стабілізації	19
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАБІЛІЗАЦІЇ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТЕКСТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ	32
2.1. Методологічні засади державної політики у галузі забезпечення національної ідентифікації	32
2.2. Стратегічне планування та управління в галузі забезпечення національної ідентифікації: стан та перспективи розвитку.....	41
2.3. Формування та вдосконалення цілепокладання в стратегічному плануванні соціально-політичній стабілізації	49
РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА СТАНУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ	57
3.1. Стратегічний аналіз та прогноз на користь оцінки стану та стратегії національної ідентифікації	57
3.2. Система державного моніторингу та оцінки актуальності національної ідентифікації	64
3.3. Інструментарій для формування та зміцнення національної ідентифікації на міжнародній арені та у межах державного кордону	71
РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНА ТА КОРПОРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.....	76
РОЗДІЛ 5. ЦИВІЛЬНИЙ ЗАХИСТ.....	87
ВИСНОВКИ	99
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	10103

ВСТУП

У магістерській роботі були вивчені питання формування та сприйняття ідеї української ідентичності. Проаналізовано основні аспекти, пов'язані з проблемою самоідентифікації мешканців різних регіонів України. Тема множинної ідентичності громадян України було розглянуто у тих зовнішньополітичних орієнтацій, було проведено аналіз зовнішньої політики України, при цьому особлива увага приділялося темі цивілізаційного вибору країни.

Трансформація зовнішньополітичного курсу України розглядалася у зв'язку з як внутрішньополітичними факторами, так і зі зміною сприйняття України з боку різних країн. Події кінця ХХ століття свідчили про припинення існування біполярної системи міжнародних відносин, за якої всі суб'єкти світової політики були тим чи іншим чином залучені до протистояння двох наддержав - СРСР та США.

Новостворені держави на пострадянському просторі, до яких належить і Україна, вперше отримали можливість самостійно формувати зовнішньополітичний курс держави. Україна мала значні природні, економічними та людськими ресурсами для того, щоб стати одним із провідних країн західної Європи. Тим не менш, ряд внутрішніх проблем, насамперед соціальні та економічні наслідки розпаду СРСР, різке зниження рівня життя населення та політична нестабільність, не дозволили Україні проводити успішну та послідовну зовнішню політику.

До середини 2000-х років керівництво України проводило «багатовекторну» зовнішню політику, прагнучи одночасно підтримувати партнерські відносини як із державами заходу, так і з країнами-сусідами, залишаючись при цьому нейтральним позаблоковою державою. У період президентства Віктора Ющенка (2005-2010) у зовнішній політиці України активізувалися євроінтеграційні та євроатлантичні процеси, спрямовані на перспективне входження країни у такі організації як Євросоюз та НАТО.

Однак це прагнення керівництва України не знайшло однозначної підтримки у мешканців країни. При цьому аналіз численних матеріалів соціологічних опитувань, і навіть результатів виборів у середині 2000-х рр. дозволяє говорити, що зовнішньополітичні орієнтації громадян України багато в чому пов'язані з регіоном їхнього проживання. Так, мешканці західної України підтримували курс на входження країни до Євросоюзу та загалом позитивно сприймали можливу інтеграцію з НАТО.

У центральній Україні більшість жителів також виступали за більш тісні відносини з ЄС, у той же час кількість противників вступу до НАТО перевищувало відсоток прихильників цього кроку. Нарешті, мешканці південних та східних регіонів країни були більш схильні підтримати інтеграцію з державами СНД і категорично відкидали можливість входження до складу НАТО.

Питання зовнішньополітичного вибору України є вкрай важливим, враховуючи особливе місце країни у системі міжнародних відносин. Підвищена увага до України з боку провідних світових держав пов'язано насамперед із її географічним розташуванням. Окрім цього, різний історичний досвід західних та східних регіонів країни, пов'язаний з їх тривалим перебуванням у складі різних європейських держав, що призвів до формування у їх мешканців різних культурних установок та зовнішньополітичних орієнтацій. Це, у свою чергу, зумовило особливе сприйняття України з боку держав ЄС та Росії, при цьому кожна зі сторін прагнула зберегти Україну у сфері свого впливу.

Культурна близькість двох народів, масове поширення зарубіжної мови та стратегічні вигоди від тісної співробітництва визначили бажання Росії сприяти перетворенню України з нейтральної держави на ключового партнера на східноєвропейській регіон. Однак події останніх років свідчать про те, що нинішня політична еліта України зробила свій зовнішньополітичний вибір на користь подальшої інтеграції з державами ЄС та тісної співпраці зі США.

Незважаючи на даний процес, що триває і зараз, налагодження відносин між державами СНД та Україною є важливим завданням, необхідної для

забезпечення стабільності у східноєвропейському регіоні. Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що питання, пов'язані з процесами формування та розвитку ідеї української ідентичності, мають великий вплив на суспільно-політичний розвиток України. Різні аспекти української ідентичності тісно пов'язані із проблемою зовнішньополітичного вибору країни.

Додатковий інтерес до цієї теми, безумовно, підігривається драматичними подіями, що відбуваються в наші дні в країні, що переживає період черговий соціально-політичної трансформації та пошуку свого місця в сучасний світ. Виходячи з поставленої мети, було вирішено такі завдання:

1. Розглянути основні етапи формування української ідентичності.
2. Провести аналіз проблеми множинної ідентичності в Українію.
3. Вивчити динаміку процесу цивілізаційного вибору України в 1991-2021 рр. та її зв'язок із зовнішньополітичними орієнтаціями жителів різних регіонів України.
4. Дослідити вплив «зовнішнього фактору» на процес самоідентифікації української держави.

РОЗДІЛ 1

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

1.1. Стратегічне планування як найважливіший компонент державної політики забезпечення національної ідентифікації України

Хронологічні рамки дослідження в першу чергу торкаються період з 1991 по 2021 рр., що збігається з часом існування незалежної української держави. При цьому особливу увагу приділено періоду початку XXI століття (2001-2021 рр.), оскільки саме на початку XXI століття питання зовнішньополітичного вибору України набуло особливої актуальності як керівництва країни, так її громадян. Крім цього розгляд даного тимчасового періоду дозволяє найбільш повно проаналізувати процес трансформації зовнішньої політики України та його зв'язок із регіональними особливостями самосвідомості жителів країни.

Також слід підкреслити, що розуміння суті проблем, що вивчаються, було б неможливо без звернення до ранніх періодів історії. У дослідження докладно розглядаються основні події, що вплинули на процес формування української ідентичності та які стосуються різних тимчасовим періодам історії України. Методологічна основа дослідження полягає у дотриманні принципом наукової об'єктивності та системності. Відмітимо, що представлене дослідження можна вважати міждисциплінарним.

Феномен ідентичності, що вивчається, знаходиться на стику дисциплін, тому в роботі використовувалася методологія історичного, політологічного та соціально-антропологічних досліджень. У ході проведення дослідження застосовувалися метод історизму, порівняльний метод, і навіть метод статистичного аналізу. Так, метод історизму допоміг розглянути динаміку процесу формування української ідентичності та простежити розвиток зовнішньої політики України кінця XX – початку XXI ст. з урахуванням її

регіональних особливостей [31, ст.48].

Використання компаративного методу сприяло проведенню порівняльного аналізу особливостей українського регіонального самосвідомості та аналізу стратегій зовнішньої політики України в роки її незалежності. Метод статистичного аналізу широко застосовувався в у зв'язку з необхідністю детального вивчення масових даних, до яких ставляться статистичні матеріали, дані соціологічних досліджень, результати виборів. Враховуючи специфіку магістерського дослідження, статистичні дані розглядалися переважно в регіональному розрізі. Зіставлення та аналіз письмових джерел здійснювалися з урахуванням критичного підходу.

Наукова новизна магістерського дослідження полягає в проведенні комплексного аналізу особливостей українського регіонального самосвідомості та їхнього впливу на зовнішньополітичний курс України. Міждисциплінарний характер дослідження дозволив детально розглянути проблему множинної української ідентичності, яка включає вивчення взаємовідносини етнічної та громадянської самосвідомості, особливостей мови, культурної та релігійної ідентичності.

Особливості самосвідомості мешканців різних регіонів України розглядалися у контексті вивчення процесу зовнішньополітичного вибору української держави. Під час проведення магістерського дослідження застосовувалася методика, що дозволяє розглянути особливості політичного процесу крізь призму культурних та соціальних факторів. Використання широкого кола джерел, у тому числі офіційних документів, матеріалів ЗМІ, статистичних відомостей та даних соціологічних досліджень також сприяло проведенню системного аналізу об'єкта дослідження [43, ст.15].

В українській історіографії проблемі української національної ідентичності приділяється досить багато уваги. При цьому для українських дослідників характерна відсутність єдиного підходу до розуміння української ідентичності. Проте є й спільна риса: практично всі провідні українські вчені виступають за формування загальноукраїнської громадянської ідентичності,

яка, на їхню думку, зможе об'єднати всіх громадян України.

Українські дослідники розглядають питання української ідентичності з різних поглядів. Наприклад, історик Георгій Кас'янів вивчає теоретичні питання, пов'язані із історією формування української нації. Він пропонує розділяти дві форми нації – етнічну та політичну. Етнічна українська нація – це етнокультурна та мовна спільнота українців, тоді як українська політична нація ґрунтується українською громадянство індивіда. Касянів зазначає, що сучасні українці еліти намагаються застосовувати обидві ці концепції, оскільки вибір однієї з них поставить під загрозу політичну стабільність та територіальну цілісність України та, відповідно, домінантні позиції цих еліт.

Справді, більшість сучасних українських політиків намагаються наголосити на єдності всіх громадян України, при цьому, не забуваючи про етнокультурний компонент, намагаються підтримувати українську мову та українську культуру. Ще одним важливим параметром, необхідним для існування нації, є, на думку Кас'яніва, наявність певного історичного канону. Цей канон включає в себе етноцентричність, а також культурну та етнічну ексклюзивність.

У такому разі, історія України – це історія етнічних українців, а в центрі уваги виявляється нація. Ще одна риса історичного канону лінійність та безперервність існування власної нації. У такому у разі українському історику необхідно довести, що українська нація існувала завжди, незважаючи на відсутність у неї держави. І нарешті, на думку Касяніва, історичний канон включає формування особливої історичної політики та історичної справедливості.

Історія, на думку Кас'яніва, це не те, що було, а те, що написано. Тому, дуже ймовірно, що за кожної нової зміни українських політичних еліт буде формується нова історична концепція. Один з істориків, який докладно вивчає цікаві для нас питання – львівський вчений Ярослав Грицак. Він також вважає, що однією з найважливіших завдань для українських політиків та інтелектуалів є побудова української політичної нації [55, ст.25].

Однак, на думку Грицака, для створення та успішного функціонування політичної нації має дотримуватися хоча б однієї з таких умов: або титульна нація успішно асимілює національні меншини (як сталося у Франції), або всі етнічні групи однаково сильні (Швейцарія), або всі етнічні групи, включаючи мігрантів, добровільно асимілюються в нову націю (США). В Україні, на думку Грицака, жодна з цих умов на даний момент не дотримується, тому шлях побудови української політичної нації дуже складний.

З погляду Грицака, політики не можуть побудувати націю, а єдиний можливий шлях її формування – досвід спільного існування. Головною умовою існування української нації, на думку Грицака, є пошук компромісів та консенсусу, оскільки ряд історичних подій розколює Україну. Описуючи часи правління Ющенка, Грицак зазначає, що українське суспільство виявилось не готовим до дискусії про минуле – і це стосується однаково і політиків, і «пересічних» українців.

Грицак наголошує, що в сучасній Україні професійні історики «віддали історію до рук політиків і дали себе втягнути у їхні суперечки. Їх стараннями історія в Україні стає матеріалом задля компромісу, а конфлікту. Єдине що залишається нам робити за таких обставин, – це берегти тверезе ставлення до свого минулого».

Більшість професійних українських вчених схильні займати схожу з Грицаком позицію, прагнучи відокремити науку від політики. Так, Михайло Степко наголошує, що розвиток української національної держави можливо насамперед за умови об'єднання зусиль усіх етносів, які проживають на її території, навколо цінностей українства та консолідуючою ідеї захисту права і свободи громадян.

У своїй роботі М. Степко наголошує на ідеї консолідації всіх жителів України як єдиний спосіб формування загальноукраїнської ідентичності та української нації. «Базовим принципом консолідації української нації можна вважати, пошук об'єднуючих цінностей у режимі постійного та реального діалогу у суспільстві. Основою такого діалогу є збереження принципу

культурної різноманітності, визнання кожної етнічної культури важливою та необхідною складовою культури загально-національної» [67, ст.82].

Загалом Степко вважає, що найважливішим завданням є «формування в поліетнічному суспільстві загального національного (тобто надетницької) свідомості, чому можуть суттєво посприяти всі важливі та авторитетні інститути суспільства – держава, політичні партії, громадські організації, інтелектуальна еліта, церкви».

Ще один відомий вчений – академік Петро Толочко – також виступає за консолідацію українського суспільства, вважаючи, що для цього мешканцям різних регіонів України необхідно йти на компроміси: «У західній, центральній та південно-східній України абсолютно різний історичний досвід. Нам треба навчитися жити разом, поважаючи цінності один одного, почитати Бандеру та Шухевича, вивішувати чорно-червоні прапори, ходити в греко-католицькі храми – це їхнє право. Але таке ж право дайте Донбасу, Криму та іншим регіонам - шанувати своїх героїв, розмовляти російською мовою, піклуватися про свої культурні та побутові традиції» [71, ст.19].

Підтвердження цієї позиції можна побачити у новому фундаментальному праці «Історія України: VI-XXI ст.», створеній за редакцією Толочком. Думка Толочко підтверджується і соціологічним опитуванням, проведеним 2016 року соціологічною групою «Рейтинг». Це опитування підтвердило думка про те, що для різних регіонів України різні люди є героями.

Найяскравіший приклад – особистість Степана Бандери. Так, у західній Україні до Бандери позитивно ставляться 71% жителів, центральній Україні цей показник падає до 31%, а у Південній та Східній Україні позитивно ставляться до Бандери лише 14% та 13%. Водночас безумовними загально-українськими героями можна вважати діячів української культури: згідно з даними опитування, проведеного в 2010 року, понад 95% українців позитивно ставилися до Тараса Шевченка, Івану Франка та Лесі Українки. Отже, провідні українські вчені виступають за формування в Україні саме громадянської ідентичності, яка може бути утворена за допомогою консолідації суспільства [9,

ст.122]. Загалом у вітчизняній науці історично було прийнято приділяти більше уваги питанням етнічної ідентичності індивіда та історії походження народу, західні ж дослідники, як правило, концентруються на питаннях самосвідомості людини і вважають, що етнічна ідентичність проявляється насамперед у самовизначенні людини. При розгляді питань, пов'язаних із питанням української етнічної ідентичності, ми будемо застосовувати конструктивний підхід.

На даний момент дана концепція — конструктивізм — є домінуючою як у вітчизняній, так і зарубіжній науці. Вчені, які дотримуються подібних позицій, вважають, що, як правило, почуття етнічної ідентичності у людини розвивається із загальних для неї і представників цієї етнічної групи культури, релігії, мови. Існує також поняття «національна ідентичність», яке є ширшим і включає у собі як етнічну, а й культурну, територіальну, економічну та політичну ідентичності. Один з ідеологів конструктивізму Ф. Барт визначив етнічність як форму соціальної організації культурних відмінностей». У вітчизняній науці однією з перших конструктивістів вважатимуться П.І. Кушнера, який писав у тому, що етнос не можна сприймати як остаточно що склалося, оскільки всі форми культури динамічні та їм властиві розвиток чи занепад.

Поняття ідентичності також може розкриватися з допомогою поняття «етнічних маркерів», до яких відносяться черга мова, культура та релігія, до яких відносить себе індивід. Академік В.А. Тишків, який застосовує у своїх дослідженнях конструктивістський підхід, що вживає поряд з поняттям «етнічна ідентичність» термін «етнічність». Тишків зазначає, що «етнічність як компонент індивідуальної самосвідомості і як загально роздільна колективна віра поводить через фундаментальні зв'язки з іншими культурними, соціальними та політичними спільнотами, у тому числі державними». Таким чином, Тишків підкреслює важливість для розуміння етнічної ідентичності її взаємодія з політичними та державними інституціями. Тема ідентичності нерозривно пов'язана з поняттями «народ» та «нація», обговорення значень

яких ми можемо зустріти в працях різних дослідників [11, ст.57].

У цілому сьогодні дані терміни близькі, більше, слово «нація» походить від латинського «natio» – «народ». Існує багато визначень даних понять, проте розглянемо найбільш загальні їх. за визначення великого юридичного словника, народ - це все населення держави, що утворює єдину соціально-економічну та політичну спільність, незалежно від поділу його на будь-які національні спільності.

Нація – це історична спільність людей, що складається в процесі формування спільності їх території, економічних зв'язків, мови, деяких особливостей культури та характеру, які становлять її ознаки. Навіть не зупиняючись докладно на обговоренні даних понять у наукових диспутах, очевидно, що поняття «народ» та «нація» відрізняються. Народ - це група людей, об'єднана лише однією ознакою – громадянством, тобто народ – це всі, хто проживає в цьому державі.

Синонімом «народу» у разі є поняття "громадянської нації". Однак, в цілому поняття «нація» включає не лише приналежність до однієї держави, а й загальні культурні коди, усвідомлення себе частиною однієї спільноти. Згадаймо тут концепцію «уявних спільнот», розроблену англійським вченим Бенедиктом Андерсоном. Він розглядає націю як соціально сконструйоване суспільство, уявне людьми, які сприймають себе як його частину [23, ст.40].

Нація є уявною, «оскільки члени навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості своїх побратимів за нацією, зустрічатися з ними або навіть чути про них, у той час як в умах кожного їх живе образ їх спільності». Таким чином, нація – це складний конструкт, що поєднує у собі загальне всім членів нації самосвідомість, загальну історичну пам'ять, приналежність не лише до одного державі, а й до певної культури, наявність універсальних члени групи культурних кодів. Існує думка про те, що нація – це спільнота людей гомогенної етнічності, яка змогла стати політичним співтовариством.

Щоб етнос став нацією, йому потрібна політична артикуляція своїх вимог, щоб зрештою етнос зміг сформуватися як національна держава (у

західній науці це називається "nation state"). Аналіз основних концепцій, що розглядають проблему ідентичності, необхідний для того, щоб мати теоретичну базу при розгляді даного феномена у контексті дослідження зовнішньої політики України. У свою чергу, зовнішня політика України також ставала об'єктом вивчення для низки сучасних істориків та політологів.

1.2. Аналіз досвіду зарубіжної та вітчизняної державної політики стратегічного планування національної ідентифікації

У низці провідних зарубіжних освітніх установ існують центри, які вивчають українську проблематику. До таких центрів можна віднести Центр україністики та білорусистики Історичного факультету МВС, Центр з вивчення історії України історичного факультету, інститут пострадянських та міжрегіональних досліджень РДГУ.

Також у 2009 році за активної участі РДГУ та МДІМВ відновила роботу європейська організація україністів, метою якої є “координація зусиль учених-україністів, сприяння розвитку досліджень в галузі україністики, реалізація профільних наукових наук проектів, розвиток взаємодії з вченими-україністами із зарубіжних країн”.

Проблемам, пов'язаним із зовнішньою політикою України, присвячено низку дисертаційних досліджень, проведених молодими вченими з провідних українських університетів. Як приклади можна навести роботи Н.В. Аладиною “Пріоритети зовнішньої політики України 1991-2008 рр.” (РУДН, 2008), “Політичний дискурс національної історії України (1996-2011 рр.)” (РДГУ, 2012).

О.В. Бредихевич “Історія російсько-українського прикордонного співробітництва: (на прикладі єврорегіону "Донбас")” (РДГУ, 2015). В Україні зовнішню політику держави у контексті її зв'язку з регіональної ідентичності досліджували такі історики як уже згадані Георгій Касьянов та Ярослав Грицак. Великий внесок у вивчення питання зовнішньополітичного вибору України вніс

також Андрій Портнов, що досліджує цю проблему за допомогою детального аналізу факторів, що впливають на зовнішню політику. зваженими, які враховують специфіку різних регіонів України та загальну геополітичну картину світу [35, ст.115].

Проблеми, пов'язані з зовнішньополітичним вибором України активно вивчають і сучасні українські політологи, зокрема Костянтин Бондаренко, Вадим Карасьов, Михайло Погребинський, Володимир Фесенко, Юрій Романенко. Широкий пласт матеріалів, присвячених проблемі цивілізаційного вибору України також публікується в різних українських ЗМІ.

Зовнішня політика України також є важливим об'єктом дослідження для багатьох зарубіжних авторів та організацій. Так, цієї тематиці присвячено низку статей експертів найбільших мозкових центрів США - Центру стратегічних та міжнародних досліджень (CSIS), Бруклінського інституту та Atlantic Council. Аналітичний центр CSIS присвятив українській тематиці розділ «Українська криза». Українська тематика розглядається, як правило, у контексті російсько-американських відносин та оцінки ступеня впливу США у східноєвропейському регіоні.

Позиція авторів аналітичних доповідей (Ендрю Качінс, Джеффри Манкофф, Збігнев Бжезінський) полягала в необхідності підтримки з США європейського зовнішньополітичного вектору України. В цей ж час, експерти центру визнавали наявність суттєвих ризиків у разі надання Україні летальної зброї. У доповідях Бруклінського інституту об'єктом аналізу найчастіше є як зовнішня, і внутрішня політика України [47, ст.21].

Головним експертом інституту по Україні можна вважати Стівена Пайфера, колишнього посла США у цій країні. Так, у матеріалі «Як Україна бачить Росію та Захід» Пайфер докладно розглядає історію зовнішньої незалежної політики України, відзначаючи суттєву зміну зовнішньополітичних орієнтацій українців після 2014 року. Експерти центру Atlantic Council також позитивно оцінюють існуючий зовнішньополітичний вектор України.

У той же час у деяких аналітичних матеріалах керівництво України

піддається критиці за недостатньо швидке проведення економічних реформ та відсутність вагомих результатів у боротьбі з корупцією. Економіст Андерс Ослунд - найбільш відомий експерт, який розглядає у статтях для Atlantic Council внутрішньополітичну ситуацію в Україні та її зв'язок з зовнішньою політикою країни. Зазначимо, що авторами ряду матеріалів замовленням центру також є українські журналісти та аналітики.

Особливий інтерес має Україна і для північно-американських істориків. Резонанс викликають праці американського дослідника Тімоті Снайдера, присвячені подіям XX століття, у тому числі періоду Другої світової війни. Історик Джон Армстронг також зробив значний внесок у вивчення України в США – особливо слід відзначити його працю «Український націоналізм».

Факти та дослідження - Американський історик української походження Сергій Плохий став автором дослідження «Брама Європи. Історія України», яке було опубліковано у 2015 році (російською в перекладі книга вийшла у світ у 2018 році). Зазначимо, що один із найбільших наукових інститутів, який займається дослідженням української тематики - Канадський інститут українських досліджень – знаходиться в Едмонтоні (Канада). Відділ інституту також діє при університеті Торонто. Керівник відділу Франк Сісін – відомий канадський історик, який займається українською проблематикою. Ще один історик, Джон-Пол Хімка, є одним із найбільших фахівців з історії України XIX-XX століть.

З ряду канадських дослідників України також слід виділити історика українського походження Ореста Субтельного, чия праця «Україна: Історія» надав значний вплив на багатьох українських та західних дослідників. Слід зазначити, що особливе місце України у канадських гуманітарних дослідженнях пов'язане, зокрема, з великою українською діаспорою, мешкає біля Канади, починаючи з XIX століття.

Європейські вчені та дослідні центри також докладно вивчають зовнішню політику України. Так, бельгійський центр європейських політичних досліджень (CEPS) можна вважати ключовим «мозковим центром» ЄС,

експерти якого висловлюють позицію спілки з питань зовнішньополітичної взаємодії коїться з іншими державами. Одна з найважливіших тем, пов'язаних з Україною, стосується проведення ЄС «Європейської політики сусідства», включаючи програму «східного партнерства» [59, ст.30].

Європейські експерти висловлюють Україні політичну підтримку, проте наполягають на використанні дипломатичних методів під час переговорів з державами СНД. Заявленою метою “Європейської політики сусідства” є підтримання та зміцнення стабільності, безпеки та процвітання у регіоні сусідства”. У зв'язку з цим консолідована позиція ЄС щодо України полягає у політичній підтримці її євроінтеграційного вектору та сприяння у проведенні економічних перетворень. Цю думку поділяє і більшість експертів із країн Європейського союзу та Великобританії. Так, подібне сприйняття ситуації демонструє найвпливовіший мозковий центр Великобританії – Chatham House. Прагнення України до інтеграції з ЄС розглядається експертами центру як можливість проведення масштабних політичних та економічних реформ.

Одним із найбільш авторитетних експертів Chatham House може вважатися політолог Ендрю Вілсон, автор ряду робіт, присвячених країнам пострадянського простору, у тому числі Україні та Білорусі. Як один з головних експертів з України також можна назвати німецького політолога Андреаса Умланда. Автором ряду статей, присвячених проблемам євроінтеграційного курсу України був також голова консультативної місії ЄС Кястутіс Ланчинскас. Можна констатувати, що європейські дослідники зацікавлені насамперед у детальному аналізі ключових проблем взаємодії між Україною та Європейським союзом на сучасному етапі [61, ст.42].

Підсумовуючи, слід наголосити, що в сучасній історіографії існує ряд робіт, в яких висвітлюються проблеми, пов'язані з зовнішньою політикою України. У той же час, ступінь вивченості проблем, пов'язаних із впливом регіональних особливостей української ідентичності на зовнішню політику України, в даний час представляється недостатньою. Слід наголосити, що в науковому полі існує значна теоретична база, що стосується вивчення

проблеми ідентичності.

Проте питання української регіональної самосвідомості та зовнішньополітичні процеси в Україні, як правило, розглядаються окремо - комплексного дослідження їх взаємозв'язку досі проводилося. Перша група джерел – офіційні документи. До цієї групи джерел відносяться нормативно-правові акти, у тому числі Конституція України та прийняті на її основі закони. Прикладами можуть бути закон «Про основи мовної державної політики», прийнятий у 2012 році та закон «Про основи національної безпеки», ухвалений 2003 року.

Також до цієї групи джерел належать міжнародні договори та угоди, які уклала Україна у період своєї незалежності. До них можна віднести Угоду про асоціацію України з ЄС (2014 р.), Договір “Про дружбу, співробітництво та партнерство між країнами-сусідами та республікою Україна” (1997), Хартію українсько-американського партнерства, дружби та співробітництва (1994 р.), Будапештський меморандум (1994 р.).

До джерел офіційного походження також належать документи, які затверджують зовнішню політику держави. Так, у процесі роботи над дослідженням була вивчена стратегія національної безпеки України. Крім перерахованих вище, при роботі над дослідженням використовувалися такі джерела офіційного походження: президентські укази, передвиборчі програми політичні партії, статuti організацій.

У ході роботи над дослідженням активно використовувалися такі джерела як офіційні виступи, промови, інтерв'ю низки українських та закордонних політичних діячів, зокрема Леоніда Кучми, Віктора Ющенка, Володимира Путіна, Олександра Лукашенка, Жана-Клода Юнкера та ін. У роботі використані і джерела особистого походження, зокрема, мемуари: так, цінними для дослідження були дві книги президентів України: Леоніда Кучми «Україна — не Росія» та Віктора Ющенко «Недержавні таємниці: нотатки на берегах пам'яті» [73, ст.14].

Матеріали статистики активно використовувалися та піддавалися систематичного аналізу під час написання роботи. Серед них – результати

виборів та референдумів, а також дані перепису населення. Окрема увага була приділена роботі з результатами голосувань держав Раді Безпеки ООН, порівняльний аналіз даних яких представлений у Главі №3.

Особливу групу джерел склали дані соціологічних опитувань, вивчення яких дозволило визначити основні соціокультурні характеристики регіональних аспектів української ідентичності. Зрештою, значну частку джерел становили матеріали засобів масової інформації. При роботі над дослідженням активно використовувалися матеріали зарубіжних, українських та західних періодичних видань та інтернет-ресурсів:

1. Проблема множинної ідентичності в Україні пов'язана з різними культурними та політичними настановами її жителів. Вони склалися внаслідок тривалого знаходження різних регіонів країни в складі різних державних утворень, включаючи Російську імперію, Річ Посполиту та Австро-Угорщину. При цьому у низці областей України, що мають особливі, відмінні від інших областей, характеристики, сформувалася сильна регіональна ідентичність - тип самосвідомості, який ґрунтується на приналежності до певного регіону.

2. Чітко виражена регіональна самосвідомість склалася не в усіх регіонах України. Найбільш сильною регіональною ідентичністю виявилася ідентичність мешканців Донбасу, що призвело до поширення відцентрових тенденцій у регіоні.

3. Сильна галицька ідентичність мешканців трьох областей західної України (історичної Галичини) тісно пов'язана з історією регіону та багато в чому будується на уявленні про його особливу роль. Основою для регіональної ідентичності мешканців Закарпаття насамперед стали специфічні культурні риси та особливий історичний досвід регіону.

4. Сильні регіональні ідентичності мають можливість проводити проведення певного зовнішньополітичного курсу. Одною з відмінних рис регіональної самосвідомості мешканців Донбасу. Зазвичай вважалася підтримка ідеї політичного зближення з державами СНД. Галицька ідентичність, навпаки, передбачає прагнення максимальної інтеграції із Євросоюзом. У низці інших

регіонів України зовнішньополітичні орієнтації населення змінювалися залежно від різних факторів. Необхідність проведення Україною багатовекторного зовнішньо-політичного курсу пов'язана у тому числі із завданням підтримки балансу між західними та східними регіонами країни [3, ст.129]. 5. Вибір зовнішньополітичного курсу країни нерозривно пов'язаний з проблемою її самоідентифікації. У перші роки незалежності політичні еліти України не мали чіткого уявлення про оптимальному місці та ролі країни у системі міжнародних відносин. У суспільній свідомості українців питання, пов'язані із зовнішньою політикою, довгий час поступалися місцем невирішеним соціальним та економічним проблем.

6. Після розпаду СРСР Україна стала одним з найбільших за площі країн Європи, та її географічне розташування могло сприяти перетворенню України на одну з провідних держав східноєвропейського регіону. Дані фактори вплинули на те, що з усіх пострадянських республік Україна стала об'єктом найпильнішого уваги з боку провідних світових держав та сусідніх держав. При цьому суб'єкти світової політики по-різному сприймали місце України у системі міжнародних відносин.

7. Показники рівня підтримки НАТО, довіри до США та Росії як і серйозно різняться заході і сході країни. Можна, можливо припустити, що регіональний фактор і надалі гратиме помітну роль у контексті реалізації зовнішньополітичного курсу України.

1.3. Роль та місце вітчизняної стратегії у державній політичній практиці соціально-економічної стабілізації

Одна з проблем, з якою стикався український народ при формуванні своєї ідентичності пов'язана з тривалою відсутністю української державності. Довгі роки українські землі перебували у складі різних державних утворень і неодноразово піддавалися поділу з боку великих держав, таких як Річ Посполита (Польща), Російська імперія та Австро-Угорщина.

Таким чином, у регіонах сучасної України накопичився різноманітний історичний досвід; жителі цих регіонів мають певні уявлення як про своє історичне минуле, так і про свою ідентичність. У зв'язку з цим будівництво єдиної історичної лінії для всіх регіонів країни та пошук єдиної української ідентичності стає складним завданням.

Низка українських істориків, у тому числі і відомий історик Михайло Грушевський, зверталися до найдавнішої, включаючи і дослов'янську, історії, як часу, в якому почала формуватись українська ідентичність. Грушевський, зокрема, писав про стародавнє племіння антів, яке вважав предками сучасних українців. Історик спирався на дані давньогрецьких авторів, які вперше згадали про племена, що населяли території сучасної України. Однак перші письмові джерела, доступні історикам, відносяться до періоду Київської Русі. І саме в Київській Русі багато сучасних українські дослідники бачать коріння українців [15, ст.66].

Дослідники, на основі Грушевського, які підтримують «австрійську схему», вважають, що саме українці створили давньоруську державу, але через історичні обставин український народ згодом на довгий час втратив державність. Так, академік Борис Рибаків розглядав Київську Русь як загальну колыску трьох східнослов'янських народів (росіян, українців та білорусів).

У праці зарубіжного історика Володимира Петрухіна жителі Стародавньої Русі отримують етнонім "русь" і розглядаються як спільність східних слов'ян. Цю точку зору підтримує і український академік Петро Толочко, який робить висновок про те, що "у межах Київської Русі IX-XIII ст. склалася відносно єдина етнокультурна та етнополітична спільність (народність)", що мала назву "Русь". Основним аргументом на користь того, що Україна може вважатись наступником Київської Русі є географічне розташування Давньоруської держави з центром у Києві. Крім того, лінгвісти відзначають поширення на території сучасної України кількох територіальних діалектів, які об'єднувалися у дві діалектні зони :північну поліську та галицько-волинську (південно-західну). Фахівці, проаналізувавши низку письмових

джерел, зазначають деякі особливості давньої мови, які збереглися і в сучасній українській мовою. На думку низки українських дослідників, одним із ключових етапів формування особливої етнокультурної спільності став період існування Галицько-Волинського князівства, яке знаходилось на території північно-західної та західної частини сучасної України.

Відомий український історик Дмитро Дорошенко так охарактеризував суть Галицько-Волинського князівства: «Ця держава, перейнявши культурно-національні традиції Київської Русі розвивалися під сильним впливом тих взаємин, які існували у центральній Європі. Воно відкрило західноєвропейським впливам доступ широкою мірою і нейтралізувало однобічність впливів Візантійських». Здається складним встановити якусь певну національну приналежність або ідентичність мешканців Галицько-Волинського князівства [27, ст.48].

Безумовно, українцями цю групу назвати не можна. Зауважимо, частіше в історіографії, особливо білоруської, зустрічається думка про те, що прями нащадки даної етнічної групи - білоруси, а русинська мова часто називається старобілоруською. Разом з тим, Михайло Грушевський і слідом за ним деякі українські історики називають народ, який мешкає в Галицько-Волинському князівстві, українцями, а саме князівство наводить як приклад створення української державності.

Такої позиції дотримується і Дмитро Дорошенко: «Галицько-Волинська держава, це друга велика держава на українській землі, побудована українськими руками, яка зуміло об'єднати біля себе більшу частину української етнографічної території свого часу». Так чи інакше, історія Галицько-Волинського князівства є однією з найважливіших тем для вивчення у сучасній Україні, оскільки саме у той історичний період остаточно сформувалася група східних слов'ян зі своєю мовою та зі своєю культурою.

У XIV столітті території, що становили Галицько-Волинське князівство, були розділені Великим князівством Литовським та Польщею. Процес поділу був складним і характеризувався безліччю конфліктів між литовськими та

польськими правителями. Внаслідок землі Волині перейшли під контроль Великого князівства Литовського Галичина відійшла під владу Польщі. Литовський вплив на Волині було помітним ще до розділу Галицько-Волинського князівства.

На початку XIV століття у складі Великого князівства Литовського входили території сучасної Білорусі, переважно населені східними слов'янами (у тому числі міста Гродно, Слонім, Ліда, Новогрудок). Саме у складі Великого князівства Литовського спочатку складалася особлива у мовному, культурному та релігійному плані етнічна група - русини. Найбільш загальна характеристика русинів - люди, говорили східнослов'янською мовою (в історіографії зустрічаються назви «давньоруська», «русинська», «західноруська» та ін.) та які сповідували православ'я. Таким чином, до русинів можна було віднести і більшу частину жителів Волині [39, ст.94].

Загалом русини становили більшість населення Литви, а в міру завоювання Литвою нових територій відсоток східнослов'янського населення стосовно литовців ставав ще великим. Землі Галичини були остаточно включені до складу Королівства Польського наприкінці XIV ст. На відміну від литовської держави щодо місцевого населення Польща проводила політику, спрямовану на його асиміляцію. Характерними процесами того часу стали католизація та полонізація.

Активно поширювалось і польське право. Практично всі офіційні документи видавалися латиною, а управління територіями здійснювалося за польськими законами. У 1434 році землі, на яких мешкало східнослов'янське населення, були об'єднані в Польське воєводство із столицею у Львові. Таким чином, території сучасної України стали однією з адміністративно-територіальних одиниць Польської Королівства втратили автономний статус. На чолі воєводства стояв «воєвода польська», що призначається з-поміж великих польських землевласників.

У той самий час, об'єднання польських в воєводство було вигідно русинській знаті, оскільки остаточно перейшовши під юрисдикцію Польської

Корони, вона отримала привілеї, доступні раніше лише польським шляхтичам. Також зазначимо, що рівними з поляками правами мали виключно католики, тому переважна більшість представників русинські знаті перейшли в католицьку віру.

Як писав Михайло Грушевський, «Для зарубіжної шляхти класові інтереси перевершували політичні та національні протиріччя», тому їх підтримка доцентрових процесів у Польському Королівстві можна легко пояснити прагненням мати рівні права із польською шляхтою. Таким чином, процеси полонізації і католизації призвели до того, що в другій половині ХІХ століття землі Галичини стали частиною польської провінції, остаточно втративши елементи «російського права» та «російського устрою».

За словами Грушевського, «російський слід можна було побачити тільки в представників селянства, маломіщанства, духовенства - станів, які не мали голосу ні у державних справах, ні у місцевому самоврядуванні». Велике князівство Литовське та Польське Королівство характеризувалися двома різними принципами управління державою. В результаті Польща змогла зміцнитися як сильна централізована держава, а Литва поступово слабшала [41, ст.75]. Зрештою, за Люблінською унією 1569 року Велике князівство Литовське поєдналося з Польщею і таким чином утворилася Річ Посполита. Саме в Речі Посполитій наприкінці ХVІ ст. виникло козацтво, яке відіграло важливу роль з погляду зародження української ідентичності. Козаки проживали у Подніпров'ї, на території, яку зараз займають Дніпропетровська та Запорізька область України, а її центром вважатимуться фортеця на острові Хортиця.

Розхожа думка, яке ми можемо зустріти в українській історіографії, полягає в тому, що саме козаки першими стали боротися за незалежність (чи принаймні мері за розширення прав у рамках автономії) українців чи малоросів. Проте слід зазначити, що вже наприкінці ХVІ ст. українське козацтво розділилося на дві групи: реєстрові козаки та низові (січові) козаки. Реєстрові козаки перебували на державній службі, їх основним завданням був захист південних кордонів Речі Посполитої. Крім того, вони мали здійснювати

контроль над рештою козаків, які не входять до реєстру.

Реєстрові козаки утворили Військо Запорізьке, також вони мали певними правами та привілеями («козацькі вільності»). Козацтво характеризувалося особливим способом життя та суспільним укладом. Так, козаки Запорізької Січі складали Кіш (громаду), на чолі якою стояв кошовий отаман. Кіш у свою чергу поділявся на курені, в воєнний час є підрозділами козацького війська, а в мирне - групу людей, що проживає на одній території і провідну загальне господарство. Як правило, в одному курені жили кілька сотень козаків, а владою наділявся курінний отаман.

Щорічно 1 січня збиралася Січова рада, у якій мали право взяти участь усі козаки. На Січовій раді козаки обирали кошового отамана та козацьку старшину (групу людей, яким делегувалися особливі повноваження). Крім того, Січова рада виконувала судові функції. Формально всі козаки мали рівні права, кожен міг претендувати на посаду отамана і стати одним із представників старшини. Побут козаків в основному був пов'язаний з їх основним заняттям – військовою справою. Дітей з ранніх років вчили поводитися зі зброєю, їздити на конях, всіляко розвивали їхні фізичні здібності [53, ст.10].

Ідентичність козаків ґрунтувалася насамперед на релігійному факторі, який і став однією з причин протистояння з Річчю Посполитою. Втім, значна частина малоросів змогла адаптуватися до Речі Посполитою не прагнула до приєднання до Московського царства. Незважаючи на загальну релігію, історики відзначають значні культурні та мовні відмінності між населенням, яке жило на території нинішньої України, та жителями Московського царства.

На ці відмінності вплинув і вплив західнослов'янських мов і обмеженість контактів з російськими. Таким чином, козаки являли собою особливе етнокультурне спільнота, що має свою унікальну ідентичність. Не випадково саме образ козака став сприйматися як збірний образ українця — так, чуба «оселедець», довгі вуса та інші атрибути, властиві козакам згодом стали загально-українськими.

Однією з ключових подій в історії української нації стала Переяславська рада, що відбулася в 1654 році, закінчилася підписанням домовленостей про перехід земель Війська Запорізького до складу Росії (але надання їм автономного статусу). Зараз багато хто в Україні вважає події того часу переломними та критикують вибір Богдана Хмельницького на користь інтеграції із державами СНД. Однак зберігся документ, що описує події Ради та свідчення про те, що більшість присутніх на зборах підтримали входження козацьких земель до складу Росії. У зокрема, зустрічається формулювання «під царя східного православного міцною рукою». Фактично перед Богданом Хмельницьким стояв вибір між державами Росією, Польщею та Кримським ханством [65, ст.103]. В даному випадку релігійний чинник грав більшість козаків важливу роль. І загалом православ'я було головним маркером ідентичності українців у XVII-XVIII повіках. Втім, відносини козаків з російською державою багато в чому залежали від позиції гетьмана: так, Іван, що прийшов на зміну, Хмельницькому Іван Виговський орієнтувався на Польщу, що призвело до військового протистояння з державами СНД 1658-1659 рр.

Зазначимо, що якщо у українській історіографії ключовою подією середини XVII століття, безумовно, є Переяславська Рада, то сучасні українські дослідники особливе увагу приділяють Конотопській битві, в якій війська гетьмана Виговського та кримсько-татарського хана Мехмед-Герейя перемогли московське військо на чолі з Семеном Пожарським та Олексієм Трубецьким. Тим не менш, в результаті внутрішніх протиріч, Гетьманщина не змогла завоювати державність — Лівобережна Україна залишилася у складі Росії, Правобережна — у склад Польщі.

У Речі Посполитій українські селяни займалися сільським господарством, соціальна мобільність була надто низькою. У польських навчальних закладах навчалися, як правило, католики та уніати, православні школи збереглися лише в селах, оскільки селяни не відмовилися від своїх релігійних та культурні особливості. Навпаки, на території українці мали можливість здобути хорошу

освіту, у тому числі у Києво-Могилянській академія.

В академії могли навчатися представники всіх станів, а її випускниками стали багато відомих українців, у тому числі архітектор Іван Григорович-Барський, композитор Максим Березовський, філософ Григорій Пательня. Викладання велося латиною, тому випускники академії часто продовжували навчання у європейських університетах.

Таким чином, багато освічених городян того часу були носіями в першу чергу черга загальноєвропейської культури. Крім того, міське середовище сприяла міжкультурній взаємодії: у містах компактно мешкали росіяни, українці, євреї, поляки. Мешканці міст могли володіти декількома мовами. Водночас, українська мова та національна українська культура зберігалась у селах та невеликих містечках, де українці становили переважну більшість населення. Вірність традиціям та в цілому консервативний спосіб життя сприяли збереженню своєї особливої ідентичності. Крім Шевченка, ХІХ століття подарувало українському народу багато інших діячів культури. Серед них поети та письменники П.Гулак-Артемівський, Г.Квітка-Основ'яненка, І.Котляревський, Є.Гребенка; історик М.Грушевський, композитори М.Лисенко та С.Гулак-Артемівський. Розвивалися також театр та живопис. Серед української інтелігенції зароджувався національно-культурний рух. Центром української культури на території західної України, яка в ті роки перебувала у складі Австро-Угорщини, став Львів. Зокрема, велику роль у поширенні української ідеї та популяризації української мови зіграв Львівський університет. І досі деякі дослідники вважають саме Львів, а не Київ осередком української культури [65, ст.96].

Одним із головних «батьків» української ідентичності по праву вважається Іван Франко. Багато в чому завдяки Франку та іншим львівським інтелектуалам українська культура, вийшовши на новий ступінь відкритості, із суто місцевої перетворилася на частину загальноєвропейської культури. На це вплинула і політична ситуація на той час. Українська інтелектуальна еліта ХІХ століття намагалася викликати у українців інтерес до їхньої національної

культури та мови. Активно розвивалися українська література, театр, музика. У другій половині століття українська література вже значно відрізнялася від комічної «Енеїди» Котляревського (першого літературного твору українською мовою).

Засновником української мистецької прози можна вважати Григорія Квітку-Основ'яненка, творчість Тараса Шевченка додала українській літературі національні риси, а Іван Франко зміг включити українську літературну традицію у загальноєвропейський контекст. Наприкінці XIX століття український театр, що починав як низку аматорських гуртків, став відомий широкому колу поціновувачів мистецтва, багато в чому завдяки Марку Кропивницькому, чия трупа на чолі з Марією Заньковецькою з успіхом гастролювала у різних містах і в тому числі виступила на сцені Маріїнський театр в Санкт-Петербурзі. Активно створювалися українські опери, першою з яких вважається «Запорожець за Дунаєм» Семена Гулака Артемовського, написана 1867 року. У тому ж році було відкрито Київський оперний театр, а трохи раніше – Вищий музичний інститут у Львові. Величезний внесок у розвиток української музичної культури зробив Микола Лисенко — автор дев'яти опер та ряду інструментальних, хорових та вокальних творів, зокрема на вірші українських поетів. Але незважаючи на те, що інтелігенція вже усвідомлювала себе представниками саме української культури, більшість жителів українських земель у ті роки не замислювалися над своєю ідентичністю, приналежністю до будь-якої культури і більше цікавилися рішенням побутових проблем [75, ст.18]. Дослідники, які вивчають побут українців у XIX столітті, відзначали пасивність населення. Історик Сергій Беляков пов'язував це з тим, що «багата земля забезпечувала українського селянина всім необхідним, а за зайвим він не гнався». Відзначався також і занепад народної культури та творчості — зокрема збирач фольклору Платон Лукашевич писав, що у XIX столітті «малоросійські пісні поступово поступалися місцем великоросійським».

Про занепад національної культури та самосвідомості писали також Тарас Шевченко та Пантелеймон Куліш. Зазначимо, що у XIX столітті селяни становили переважну більшість населення українських земель, зокрема, згідно з Першим загальним переписом населення Російської імперії 1897 року, у трьох малоросійських губерніях (Чернігівській, Полтавській та Харківській), до селянського стану належали 87% мешканців.

Саме селяни в ті роки були ядром української нації, однак у той час вони не надавали вирішального значення своїй етнічній приладддя. Втім, Іван Франко чітко бачив, що саме ця національна самореалізація абсолютно необхідна, неминуча як шлях розвитку людської цивілізації, оскільки становить невід'ємну, «органічну», «природну» складову процесу самовизначення. Той самий Іван Франко писав 1895 року: «Українці, незважаючи на стільки років зусиль, незважаючи на працю стількох поколінь, і сьогодні стоять перед фатальним питанням: «Бути чи не бути».

Завдання створити «з мас» українську націю була для Франка ніяк не суто політичною програмою, а насамперед проблемою філософсько-антропологічною. Інші західноукраїнські інтелектуали того часу також справедливо вважали, що ідентичність і культура не може бути нав'язана. Відомий український поет та письменник Євген Маланюк писав: «Можливо, найважливішою з цілей у нас, як у національного суспільства, було їсти і пізнати себе». Українцям вдалося створити незалежну державу наприкінці XX сторіччя. У той же час XX століття ознаменувалося рядом драматичних подій, під час яких жителям України часто доводилося опинятися по-різному боку барикад. Першим подібним випробуванням стала громадянська війна. Тоді українці воювали і в лавах Червоної армії, і в українській армії Народної Республіки («петлюрівці»); перебували і в Білому русі, і боролися проти нього у складі Повстанської армії України («махновці»). Крім стандартної складної ситуації, властивої воєнному часу, українському суспільстві в ті роки панував справжній хаос, що добре описав у роман «Біла гвардія» Михайло Булгаков [7, ст.14].

Не можна не відзначити, що в роки громадянської війни серед українців спостерігалось розшарування, пов'язане з приналежністю людини як до певного регіону, так і до соціальної групи. Так, мешканці великих індустріальних міст (Харків, Катеринослав) переважно були схильні підтримувати більшовиків.

Селянство підтримувало різні сторони конфлікту: на півдні України (Запорізька область) велику підтримку отримала армія Махна, а на заході від Києва багато хто воював у лавах армії Петлюри, з ім'ям якого в Україні сьогодні прийнято пов'язувати боротьбу за незалежність України у 1917–1920 рр. Втім, поява першої української держави — Української народної республіки (УНР) — стало можливим насамперед завдяки Михайлу Грушевському, який обіймав посаду голови Центральної Ради. Петлюра ж став фактичним керівником УНР у 1919 році. 22 січня 1919 року був підписано акт об'єднання («Акт Злуки») двох українських державних утворень - УНР та ЗУНР (західноукраїнської народної республіки) в єдину українську державу [19, ст.152]. На даний момент 22 січня в Україні відзначається державне свято – День соборності України. Для багатьох українців цей день є символом єдності мешканців різних регіонів країни 1990 року 22 січня патріотичні сили організували «живий ланцюг», що простягся від Стрия (Львівська область) до Києва. У акції, за різними оцінками, взяли участь від півмільйона до кількох мільйонів людей.

Сьогодні ОУН у багатьох асоціюється насамперед із ім'ям Степана Бандери, який для українських націоналістів став символом боротьби за незалежність, а їх противників є уособленням зла. При цьому багато в чому сприйняття особистості Бандери ґрунтується на міфах. Отримавши доступ до архівів, сучасні українські та зарубіжні історики випускають статті та монографії, присвячені українським націоналістам, проте, незважаючи на низку фактів і свідчень, що знову відкрилися, ставлення як до особистості Бандери, так і загалом до руху УПА, продовжує багато в чому залежати від політичних поглядів та національної приналежності дослідників.

У зв'язку з цим можна навести лише кілька фактів з біографії Бандери. У 1936 році Бандеру засудили до довічного ув'язнення, але в 1939 році він втік з в'язниці, скориставшись фактичним припиненням існування Польської держава. У 1940 році ОУН розділилася на два крила: «мельниківське» та «бандерівське», оскільки Бандера вважав позицію керівника організації Мельника недостатньо радикальною. Дзюба також писав про плачевне становище української мови та культури: «Українська національна культура знаходиться в становищі провінційної і фактично трактується як «другосортна», її минулі досягнення мало поширюються у суспільстві. Українська мова відтісна на другий план і в містах України, по суті, не вживається».

Втім, Дзюба зазначає, що й самі українці свідомо забували свою культуру та свою мову, намагаючись стерти свою ідентичність. «Як і до революції, чимало українців соромляться своєї національності, своєї мови, вважають його «мужицьким», «некультурним», «третьосортним», не розуміють навіть своїх елементарних обов'язків щодо своєї батьківщини та свого народу: знати та цінувати українську історію, культуру, мову, читати українську книги, підтримувати національний театр тощо.

У книзі Дзюби також наводяться приклади українофобії з боку етнічних українців. Тому, незважаючи на скептичне ставлення до радянської влади, Дзюба визнає, що значна частина українського народу не мала українського національною самосвідомістю, а навпаки, всіляко намагалася уникнути зв'язку з ним. У той же час корінні жителі деяких інших республік СРСР (до наприклад, у Прибалтійських республіках) зберігали свою ідентичність, намагалися підтримувати свою мову та культуру, і це їм загалом вдавалося, попри політику СРСР [21, ст.36].

Саме тому сьогодні ми можемо говорити про тому, що, наприклад, ідея литовської нації існує і охоплює собою всіх етнічних литовців, тоді як ідея української нації так і не поширилась на всіх українців. Цю ідею намагався описати у своїй книзі Іван Дзюба. «Московської імперської ідеї, прийнятої

певною частиною наших земляків має протистояти українська національна ідея, зрозуміла усьому суспільству.

Ця ідея незалежної України «без холопу та без пана». І справді, ця ідея стала активно поширюватися в Україні період перебудови. Втім, навіть у період розбудови конкретні заходи для припинення русифікації не приймалися, та становище в Україні української мови погіршувалося рік у рік. Так, у 1988 р. книги, видані у республіці українською мовою, становили 18% за назвами і лише 3% за тиражів. У 1988/1989 навчальному році не залишилося жодної повністю української школи в таких містах як Донецьк, Луганськ, Миколаїв, Одеса, Харків, Чернігів.

Так чи інакше, незважаючи на існуюче розшарування суспільства та розбіжності у поглядах, на референдумі 1991 року понад 90% жителів УРСР у всіх областях проголосували за незалежність українців держави. Проте відсоток тих, хто підтримав створення незалежної України відрізнявся у різних її регіонах. Так, у Криму за незалежність України висловилися лише 54% його мешканців. На цьому суперечливому тлі почалася нова історія держави.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАБІЛІЗАЦІЇ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТЕКСТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

2.1. Методологічні засади державної політики у галузі забезпечення національної ідентифікації

За даними останнього на даний момент перепису населення, проведеного у 2001 році, українцями назвали себе 77,8% жителів України, причому українці становили більшість у всіх регіонах країни за винятком Криму. Надалі подібні дослідження проводили Українські соціологічні служби.

У 2006 році кількість людей, українців, що назвали себе, знову перевищило 77%, а в 2015 році цей показник зріс до 86,3% (проте тут слід врахувати, що соціологічне опитування не проводилося в Криму та на непідконтрольній українській владі території Донбасу). Слід зазначити, що етнічна ідентичність багатьох громадян України є певною мірою "плаваючою". Так, деякі жителі країни можуть вважати себе одночасно і росіянами, і українцями [33, ст.46]. Для багатьох українців етнічне походження не є основним фактором, завдяки якому вони відчують свою приналежність до українського суспільства. Загалом подібні тенденції відзначаються сьогодні у багатьох країнах. З поширенням процесів глобалізації, урбанізації, змішування та діалогу культур етнічне походження часто перестає бути основним маркером ідентичності людини. Сьогодні на цю роль претендує скоріше громадянська (чи національна) ідентичність.

Об'єднання людей за ознакою приналежності до однієї держави є набагато сильнішим механізмом згуртування суспільства та сприяє розвитку цивільних інститутів. Громадянська ідентичність є набагато більш відкритою та динамічнішою, ніж етнічна. Приналежність до однієї держави не обмежує людину в питаннях мовного та релігійного вибору, політичних орієнтацій та

культурних переваг.

В успішній державі громадянська ідентичність консолідує суспільство, причому не витісняючи етномовні та культурні фактори, які, як і раніше, можуть мати важливе значення для людини. Таким чином у людей формується множинна ідентичність, однією з найважливіших складових якої є громадянське самосвідомість. У свою чергу, етнічна ідентичність також може бути фактором консолідації частини суспільства, проте вона не може домінувати в багатонаціональних та мультикультурних державах, оскільки етнічний фактор здатний об'єднати людей виключно за ознакою їхнього загального походження.

У зв'язку з цим фактором етнічного походження часто замінюється або доповнюється мовним або культурною самосвідомістю людини. Так, в Україні можна зустріти досить багато етнічних українців, які не ототожнюють себе з українською мовою та культурою. У той же час багато людей, які не є українцями за походженням, приймають українську культуру, володіють українською мовою та усвідомлюють свою приналежність до української державі. Сьогодні українська ідентичність визначається насамперед фактором приналежності всіх мешканців країни до української держави, а самоназва «українці» застосовна до всіх жителів країни, незалежно від їхнього етнічного походження. Ця теза підтверджується результатами одного з недавніх соціологічних досліджень, проведених наприкінці 2015 року центром Розумкова. Більшість респондентів (56%) вважали частиною української нації всіх громадян України, незалежно від їхньої етнічної приналежності, використовуваної мови та національних традицій. 17% респондентів вважали українцями тих громадян країни, які розмовляють українською мовою та дотримуються українських культурних традицій. 11% вважали частиною української нації лише громадян України, які є етнічними українцями. Зрештою, 8% респондентів сприймають частиною української нації всіх етнічних українців, незалежно від місця їхнього проживання [45, ст.58].

Дані результати можуть бути об'єктом дослідницького інтересу, оскільки демонструють ставлення українців до різних концепції української нації. Перші дві концепції мають на увазі, що всі громадяни України, незалежно від їхньої національності, можуть вважатися частиною української нації. Цієї думки дотримуються майже 73% мешканців України. Етнічний фактор є первинним для 19%. Таким чином, пріоритетною для більшості українців є саме громадянська ідентичність. Об'єднання українського суспільства на основі громадянської нації так чи інакше декларувалося низкою політичних діячів країни.

Другий президент України Леонід Кучма наголошував, що одним із кроків на шляху до становлення громадянської ідентичності українців стало скасування у паспорті графи «національність»: «етнічна приналежність громадян більше не закріплюється казенним документом з фіолетовою печаткою, а самовизначення кожному людину нарешті стало його особистою справою.

На практиці це означало, що Україна взяла курс на формування українського народу як поліетнічної та полімовної громадянської нації». Важливу роль українській громадянській ідентичності відводив і четвертий президент України Петро Порошенко: «Ми, українці, можемо бути різними, але ми уявляємо один народ, одну націю. Але незважаючи на те, що ми різні, ми не є протилежними.

Потрібно говорити, що ми одна сім'я. У нас є відмінності, але ми зможемо їх подолати. Для цього нам потрібен час і діалог». Комплекс заходів, які мали, на думку Ющенка, сприяти встановленню згоди в українському суспільстві, Ющенко назвав "Політикою національної єдності". Всіляко виступають на підтримку національної єдності та нинішня влада, зокрема, слоган «Єдина Країна — Єдина країна» використовується на багатьох офіційних заходах, а однойменні вивіски можна побачити у більшості міст України [57, ст.81].

У 2016 року президент Петро Порошенко видав указ, який передбачає проведення низки заходів, які сприятимуть зміцненню національної єдності та

консолідації українського суспільства. Втім, не можна однозначно стверджувати, що в Україні вже склалася українська громадянська нація. Навіть щодо основних для будь-якої держави цінностей в українському суспільстві існують різні точки зору. Так, якби у 2015 році проводився референдум про оголошення державної незалежності України, за незалежність проголосували б 68,3% українців.

При цьому в низці регіонів (насамперед, південних та східних) як і майже половина респондентів не готова однозначно підтримати незалежність своєї держави. Крім того, збільшилася кількість жителів України, які вважають, що суперечності та відмінності, існуючі між західними та східними регіонами країни є настільки глибокими, що можуть призвести до виходу деяких із них зі складу України. З цією думкою згодні понад 27% українців (2007 року — лише 19%). Етнічний фактор не здатний об'єднати українське суспільство, залишаючись значущою лише для деяких жителів України.

На думку дослідника Дениса Кирюхіна, в Україні етнічна ідентичність виявляється «підпорядкованою» іншим ідентичностям: культурно-лінгвістичній, регіональній та цивільній. Цю думку підтверджують і результати соціологічних досліджень. Так, для більшості жителів України основним критерієм приналежності людини до української нації є пошана ним української держави та її символів.

Зазначимо, що за останні 10 років значно зросла кількість українців, виступаючих за збереження української мови як єдиної державної. Цю позицію у 2015 році підтримували 56% українців (у 2005 - 35%, в 2012 - 44%), ще 24% вважають, що зарубіжна мова може мати статус офіційного у деяких регіонах України (цей показник майже не змінюється), за надання російській мові статусу державної виступають лише 14% жителів країни (2005 року — 37%, 2012 — 24%) [69, ст.12].

У регіональному розрізі відносно популярністю ідея офіційного двомовності, як і раніше, користується лише на Донбасі (майже 35%), в інших регіонах південної та східної України показник не перевищує 25%, на заході й у

центрі країни кількість прибічників двомовності становить менше 5%. Також більшість українців (69%) підтримали позицію, що основною мовою викладання у школі має бути українська, не згодні з цим 13%. Втім, з цього питання думки мешканців різних регіонів країни розходяться. Так, згодні з тим, що українська має бути основною мовою викладання у школі 85% жителів західної України, 79% - Центральної, 58% жителів областей на сході країни та 46% - на півдні. Лише на Донбасі це думка підтримує абсолютну меншість мешканців — 14%, проти виступають 37%, решта коливаються в оцінці. Результати свідчать про наявність різної мовної ідентичності в різних регіонах України. Звісно ж, що у разі проведення грамотної мовної політики, мовне розмаїття українців могло б залишитися одним із ознак множинної української ідентичності.

Ще одним важливим фактором української ідентичності є релігія. Релігія довгий час була однією з основних ознак самосвідомості українців. За Гетьманщини приналежність до православної віри багато в чому визначала як спосіб життя козаків, і їх відносини із сусідами. Загальна релігія стала однією з основних причин підписання на Переяславській раді домовленостей про перехід козацьких земель у складі Росії. І надалі релігія займала важливе місце в життя українців.

Період радянської влади ознаменувався ослабленням релігійних інститутів, водночас у багатьох родинах релігійні традиції зберігалися. Після розпаду СРСР релігія знову почала займати важливе місце у житті українців. Незважаючи на послідовну секуляризацію свідомості, приналежність до певної конфесії досі залишається одним із показників ідентичності. Крім того, в умовах релігійного відродження та політизації церковно-релігійного життя в Україні він суттєво впливає на свідомість та нерелігійну частину громадян.

За даними всесвітнього дослідження Gallup «Глобальний індекс релігійності та атеїзму», яке було проведено у 2012 році, релігійними вважали себе 71% українців. Порівняно з сусідніми державами, українці менш релігійні, ніж жителі Молдови (83%) та Польщі (81%), але більш релігійні, ніж жителі

Росії (55%). Жителі більшості європейських країн менш релігійні, ніж українці (наприклад, у Німеччині релігійними себе вважають 51% жителів, у Франції – 37%, у Чехії – 20%) [1, ст.17].

Результати українських соціологічних досліджень показують ще більший відсоток релігійних людей. Так, за даними опитування, проведеного у 2015 році соціологічною групою «Рейтинг», лише 6% українців не відносять себе ні до якої релігії, а православними вважають себе майже 74%. В аналогічному опитуванні, проведеному Центром Розумкова, співвідношення дещо інше: 12% нерелігійних українців та 68% православних.

Пояснити такі високі показники релігійності можна тим, що релігія, як і раніше, є одним із маркерів української ідентичності, поряд із українською мовою. І так само як далеко не всі респонденти, які відзначили рідною мовою українська, кажуть будинки українською, не всі українці, які вважають себе православними, відвідують службу у храмах, відзначають церковні свята та дотримуються релігійних обрядів.

Практично у всіх регіонах України більшість людей вважають себе православними. Виняток становлять три області історичної Галичини (Львівська, Івано-Франківська та Тернопільська), де більшість мешканців є парафіянами Української греко-католицької церкви (УГКЦ). Історія греко-католицької церкви розпочалася з Брестської унії 1596 року року. Умови унії передбачали визнання віруючими та духовенством влади Папи та католицьких догматів за збереження візантійського обряду [13, ст.40].

У наступні століття греко-католицька церква міцно укоренилася на територіях України, що знаходилися під владою Польщі. Самим складним періодом для українських греко-католиків була середина ХХ ст. Після включення Галичини до складу, УГКЦ зазнала звинувачень у антирадянській агітації, що стало причиною закриття храмів та вилучення релігійної літератури з бібліотек та книгарень. 1946 року греко-католицька церква була ліквідована, а парафії формально об'єдналися із православними. Тим не менш, релігійні традиції зберігалися в сім'ях, внаслідок чого більшість жителів Галичини після

відродження УГКЦ у 1990-х роках стали її парафіянами.

Сьогодні греко-католиками вважають себе 59% мешканців Львівської області, 57% мешканців Івано-Франківській та 52% – Тернопільській області. Незважаючи на те, що церква в Україні відокремлена від держави, релігійна ситуація у країні багато в чому перебуває під впливом політичних процесів. Необхідно враховувати, що церква завжди залишалася для українців одним із найавторитетніших інститутів. Так, у 2015 році церкви довіряли понад 47% мешканців країни.

Водночас армії довіряли 38%, місцевим органам влади та ЗМІ – 17%, Верховній Раді – 15%, а правоохоронним органам – 11%. Таким чином, за допомогою церкви українські політики найчастіше прагнули впливати на громадян. Самі церковні організації також використовували різні методи залучення українців. Зокрема, протягом тривалого часу можна було спостерігати відкрите протистояння між духовенством УПЦ МП та УПЦ КП, яке вилилося в захоплення храмів та церковного майна у різних областях України (зокрема Тернопільській, Чернігівській, Рівненській).

Політизація духовної сфери в Україні призвела до того, що в поданні багатьох українців протистояння УПЦ КП та УПЦ МП є боротьбою проукраїнської та прозарубіжної організацій. Різні політичні погляди представників духовних організацій проявилися в час подій кінця 2013 – початку 2014 року. Так, переважна більшість священнослужителів УПЦ КП та УГКЦ підтримали протестувальників на Майдан. Представники УПЦ МП намагалися не давати оцінки тим, що відбувається подій, обмежуючись закликами до світу. У першій половині 2014 року відновила активну роботу Всеукраїнська Рада Церков та релігійних організацій. Рада об'єднує представників більшості релігійних організацій (включаючи всі православні церкви, УГКЦ, Римсько-католицьку церква, протестантські організації, також до нього входять представники іудейських та мусульманських організацій).

Рада опублікувала низку звернень у період з 2014 по 2016 рік, які закликали до встановлення миру Україною. Останнє звернення «про

затвердження миру та розвиток українського товариства» було опубліковано у листопаді 2016 року. Представники релігійних організацій звертають увагу на те, що релігія «не має використовуватись як інструмент для штучного розпалювання ворожнечі та ескалації конфлікту, а бути джерелом миру, злагоди та любові» [25, ст.88].

Також стверджується, що «Благодійність та взаємодопомога співгромадян здатні ще більше згуртувати українське суспільство, зміцнити соціально-культурну ідентичність багатонаціонального народу України». Слід зазначити, що громадянське протистояння в Україні 2013- 2014 р. не вилилося у відкриту боротьбу між парафіянами різних церков. Безумовно, релігійна приналежність українців може бути пов'язана з їхньою регіональною, мовною та культурною ідентичностями.

Також на вибір конфесійної власності може впливати і політичне свідомість індивіда. Проте, незважаючи на вплив політичних подій на духовну сферу, церква залишається інститутом, насамперед сприяють встановленню миру та гармонії в українському суспільстві. Про подібний феномен писав ще Іван Франко, який розділяв релігію та церкву: «релігія є ідеєю людяності і сприяє розвитку народу. У свою чергу, вплив церкви не завжди корисний і залежить від особового складу духовенства, характеру церковних інституцій, можливості функціонування церкви у суспільстві».

Сучасний дослідник М.Т. Степко також вважає, що релігійний вигляд країни визначається не державною доктриною чи політикою релігійного начальства, а процесами створення взаємної толерантності між релігійними групами та взаємним узгодженням їх інтересів. В цілому такої думки дотримуються і громадяни України, так, 73% українців вважають, що релігія підвищує моральність та духовність людей. Таким чином, можна зробити висновок про те, що релігія важлива для багатьох українців.

Існуючі регіональні відмінності (наприклад, велика ступінь релігійності мешканців західної України, поширеність різних конфесій у регіонах країни) пов'язані в першу чергу з різним історико-культурний досвід. Тим не менш,

причини існуючих розбіжностей між церквами пов'язані насамперед із високим ступенем політизації українських релігійних інституцій. Ще однією важливою складовою множинної української ідентичності є усвідомлення українцями приналежності до певної культурної традиції. Безумовно, слід враховувати, що у сучасному світі складно говорити про переважання якоїсь однієї культури, мова часто може йти швидше про діалог культур, їх взаємопроникнення та міжкультурну комунікації [37, ст.69].

Також очевидно, що до культури можна віднести безліч елементів, у тому числі різні норми та цінності, прийняті в суспільстві. Прийняття культурних норм, сприйняття світу крізь призму цінностей та традицій, прийнятих у цій культурі, а також ототожнення себе з цією культурою - все це в найбільш широкому значенні описує суть терміну "Культурна ідентичність".

Розглядаючи феномен культурної ідентичності, можна звернути увагу на поширеність у суспільстві традиційних занять та культурних переваг людей (література, музика). Крім того, культурна ідентичність тісно пов'язана з мовною та релігійною ідентичностями. Згідно з результатами опитування, проведеного Центром Розумкова наприкінці 2015 року, 70% жителів України ототожнюють себе з українською культурною. Більше 10% відносять себе до радянської культурної традиції, 7% - до загальноєвропейської, 3% – до зарубіжної. Насамперед з українською культурою себе пов'язують понад 80% жителів західної та центральної України, на півдні та сході країни – по 64%, на підконтрольній Україні території Донбасу – 38%. Там же, на Донбасі, найсильніша прихильність до радянської культурної традиції - з нею ототожнюють себе майже чверть жителів, у південних та східних регіонах 11-14%.

Частка українців, які пов'язують себе насамперед із загальноєвропейською культурою приблизно однакова у всіх регіонах: від 6 до 8,6%. Таким чином, більшість жителів України відносять себе до української культурної традиції. Тим не менш, необхідно розуміти, що багато норм, прийнятих сьогодні в українському суспільстві, що формувалася під впливом

інших культур. При цьому різні регіони України проходили свій культурно-історичний шлях. Так, на більшій частині України, яка з середини XVII століття перебуває в складі Російської імперії, основною культурною традицією ставала зарубіжна культура [49, ст.54].

Більше того, домінування зарубіжної мови призвело до того, що у великих містах українці часто асимілювалися і ставали носіями зарубіжної культури, причому етнічне походження не впливало з їхньої самосвідомість. Українська культурна традиція зберігалася, як правило, у найменш схильному до культурних змін сільському середовищі.

В цей ж час, у західній Україні, що входить у різний час до складу Польщі, Австро-Угорщини та інших європейських держав, українська ідентичність була більш виражена, хоча також в першу чергу була поширена в невеликих населених пунктах. У великих містах західної України (Львів, Чернівці та ін.) проживали люди різних національностей, спільне проживання з якими протягом тривалого часу сприяло появі толерантності, повазі до інших культур та визнання культурного різноманіття міст. Можна говорити про те, що у цих містах сформувалася особлива наднаціональна культурна традиція.

2.2. Стратегічне планування та управління в галузі забезпечення національної ідентифікації: стан та перспективи розвитку

У попередньому розділі ми вже звертали увагу на регіональні відмінності, які можна спостерігати в тому числі в мовній, релігійній та культурній сфері. Однак для більш повного розуміння ситуації, що склалася в українському суспільстві у XXI столітті, слід простежити причини, які призвели до появи регіональних відмінностей у культурно-мовній сфері, а й у політичній. Так, сьогодні жителі різних регіонів України по-різному уявляють собі модель державного устрою та за наявності сильної регіональної ідентичності це може призвести і до появи відцентрових тенденцій.

Україна є одним із найбільших за площею європейських держав, тому не дивно, що культура та традиції в різних частинах країни мають особливості. Ці особливості можуть бути помітні як на побутовому рівні (наприклад, використовувана мова), так і виявлені в результаті наукових, у тому числі, історичних та соціологічних досліджень.

Сучасну Україну часто поділяють на кілька макрорегіонів, об'єднаних насамперед за географічною ознакою. Таким чином, як правило, виділяють західну, центральну, східну та південну Україну. Останнім часом окремо також виділяють Донбас, а іноді, дотримуючись географічного принципу, макрорегіони включають і Північну Україною. До цього методу зазвичай вдаються соціологи, які прагнуть включити до своїх досліджень компонент порівняльного аналізу, причому показати відмінності у результатах опитувань у регіонах країни. Основна проблема такого поділу — його умовність [51, ст.21].

По-перше, в результаті географічного поділу обов'язково з'являються «плаваючі» області, які деякі дослідники відносять до різних регіонів. Наприклад, Хмельницьку область відносять як до західної, так і до Центральної України, Дніпропетровську область - і до Південної, і до Східної, Рівненської - до Центральному та Північному регіону.

Окреме питання постає про власності Києва. Іноді Київ розглядають як окремий суб'єкт, іноді як частина Північної України, але найчастіше столицю включають у Центральний макрорегіон. Таким чином, спрощене географічне розподіл не призвело до появи чітко вираженої та всіма визнаної класифікації.

По-друге, у межах кожного макрорегіону існують області та міста з особливими соціокультурними характеристиками. Особливо це помітно у західній Україні, яка об'єднує декілька регіонів (Галичина, Закарпаття, Волинь та Буковина), які мають низку особливостей та за багатьма параметрами відрізняються один від одного. Більш науковим є підхід, що передбачає поділ України на низку історико-культурних областей.

В Україні до них традиційно відносять Слобожанщину, Наддніпрянщину (Подніпров'я), Полісся, Бессарабію, Поділля, Галичину, Буковину, Волинь,

Закарпаття, а також етнокультурні області у Карпатах (Бойківщина, Лемківщина, Гуцульщина та ін.) У російській історіографії як історико-культурних областей, як правило, виділяють Малоросію (Центральна лівобережна Україна) та Новоросію (Південна Україна) [63, ст.108].

Кожній історико-культурній галузі притаманні свої етнографічні та культурні особливості, що сформувалися в тому числі завдяки різному історичному досвіду. Вивчення історичних та культурних особливостей може сприяти і кращому розумінню сучасної ситуації в Україні. Наприклад, той факт, що Галичина (що включає Львівську, Івано-Франківську та більшу частину Тернопільської області) ніколи не входила до складу Російської імперії у багато в чому пояснює нинішнє прагнення абсолютної більшості жителів регіону до європейської інтеграції.

У великих містах Галичини, насамперед у Львові, у ХІХ столітті активно поширювалися українська культура та українська мова, що, цілком можливо, стало однією з основних факторів, що сприяли тому, що через два століття, вже в незалежній Україні, українська мова найбільше поширена саме в цьому регіоні, а рівень українського патріотизму (і націоналізму) залишається найвищим у порівнянні з іншими областями України.

Важливим методом вивчення ідентичностей є соціологічне вивчення. На даний момент в Україні спостерігається підвищений інтерес до цієї проблеми, у зв'язку з чим останніми роками були проведені різні соціологічні дослідження на тему ідентичності. Найбільш повним із них є дослідження «Ідентичність громадян України: тенденції, зміни, регіональні особливості», проведене Центром Розумкова у 2014-2015 рр., до якого ми вже неодноразово зверталися до попереднього розділі. Одним із перших питань дослідження було питання «З чим ви асоціюєте себе насамперед?». 40,1% українців насамперед черга асоціюють себе з Україною; 39,6% - з містом чи селом, в якому вони живуть; 11,4% - із регіоном, в якому вони живуть.

При цьому порівняно з даними 2006 року відсоток людей, які асоціюють себе в першу чергу з Україною зріс з 31,3 до 40,1%. Це може бути пов'язано

частково з тим, що в опитуванні 2015 року не брали участі мешканці Криму та значної частини Донецької та Луганської областей – регіонів, в яких українська ідентичність зазвичай була найменш яскраво виражена.

У регіональному розрізі дані опитування 2015 наступні: на заході країни в першу чергу з Україною асоціюють себе 49%, з місцем проживання 32%, регіоном 11%; у центрі – 44,2% з Україною та 41,2% з місцем проживання; на сході 42,5% з Україною та 34,5% з місцем проживання. У південних регіонах (Миколаївська, Одеська та Херсонська області) картина відрізняється: з Україною насамперед асоціюють себе 31,1% респондентів, а з місцем проживання - 50,2% [5, ст.10].

Очевидно, що цей показник високий в Одесі, найбільшому місті Півдня України, в якому міська «одеська» ідентичність складалася протягом багато часу. Зрештою, на Донбасі з Україною насамперед асоціюють себе 22,6%, із місцем проживання 44,3%, а із регіоном проживання 23,4%, тобто українська ідентичність тут розташовується лише третьому місці. Можна також відзначити значущу роль регіональної ідентичності на Донбасі, який став єдиним регіоном України, де регіональна ідентичність більш поширена, ніж загальноукраїнська.

Водночас більшість жителів частини Донбасу вважають Україну батьківщиною (83,3%), обрали б Україну батьківщиною, якби мали можливість вибору (57,1%) та схильні вважати себе патріотами України (55,7%). Тому у випадку з Донбасом можна з упевненістю говорити про сильному факторі «подвійної ідентичності» у регіоні.

На непідконтрольних Україні на територіях Донбасу дане опитування не проводилося, проте деякі дані про ситуацію в цій частині регіону все ж таки існують. Так, аналітичний центр IFAK Institut провів на початку червня 2016 року дослідження «Особливості свідомості та ідентичності мешканців підконтрольної та непідконтрольній Україні територій Донецької області». Експерти центру відзначили досить високий рівень регіональної (або «територіальної») ідентичності в Донецька область. Так, 16% респондентів української частини Донбасу та 31%, що знаходяться на непідконтрольній

Україні території, вважають, що «за цінностями та способом мислення» вони суттєво відрізняються як від мешканців інших регіонів України, так і від мешканців зарубіжних країн [17, ст.91].

Крім особливої самосвідомості, що сформувалася у жителів Донбасу, можна виділити сильні регіональні ідентичності та інших областях України. Так, досить сильна локальна ідентифікація спостерігається в регіонах західної України, насамперед у жителів історичної Галичини. Причина особливої самосвідомості галичан пов'язана, як зазначалося раніше, з унікальним історичним досвідом Галичини, на відміну від інших регіонів України, яка ніколи не входила до складу Російської імперії.

Традиційний спосіб життя в Галичині практично не відрізнявся від прийнятого у сусідніх східноєвропейських країнах та регіонах. Мешканці Галичини, як правило, вели індивідуальні господарства, що було можливим завдяки праву на приватну власність. Таким чином, українці, які проживали переважно у селах та невеликих містах, могли забезпечувати себе та зменшити залежність від держави.

Відмінною рисою Галичини традиційно вважається високий рівень українського патріотизму, який висловлювався у знанні та повазі до українських традицій, культури, мови. Як вже докладно описувалося у Главі 1, саме у цьому регіоні відбулося українське «культурне відродження», коли інтелектуали активно поширювали українську мову та культуру в галицьких університетах та культурних об'єднаннях (насамперед у Львові).

Визнання унікального історичного шляху, який пройшла Галичина, призвело до того, що регіону почали приділяти особливе місце у рамках загальноукраїнської ідентичності. Ще в XIX столітті Галичину почали називати «українським П'ємонт», натякаючи на те, що саме цей регіон має відіграти особливу роль у об'єднанні українських земель (за аналогією з італійським регіоном П'ємонт, у якому почалися процеси, що призвели до об'єднання Італії).

Першим це визначення дав Михайло Грушевський, який у своїх працях неодноразово підкреслював важливу роль Галичини у становленні

самосвідомості українців. Двадцяте століття затвердило цю виставу, оскільки саме на території Галичини ідея боротьби за незалежність України поширилася найбільш широко [29, ст. 78].

Тут можна згадати кілька поколінь українських борців за незалежність, які й сьогодні є героями для багатьох мешканців регіону, та підсумкове здобуття Україною незалежності, яке активно підтримували мешканці регіону. Так чи інакше, саме уявлення про Галичини як про «український П'ємонт» (тобто найбільш патріотичний і активному регіоні країни) багато в чому є основою ідентичності галичан. Цей стійкий образ вже набув характеру міфу, який поділяють мешканці більшості регіонів України.

Самим галичанам цей міф завжди надавав почуття впевненості та самоповаги, оскільки покладав на них особливу історичну місію, що стосується решти країни. Для національно орієнтованих мешканців Центральної, Південної та Східної України Галичина позиціонувалась як символ національної твердості та солідарності. Крім того, у ситуації зовнішньополітичного вибору України початку ХХІ століття Галичина стала уособленням приналежності України до Європи.

Багато традицій, прийнятих у регіоні, стали поступово поширюватись по всій Україні. Так, одним із символів української ідентичності сьогодні є вишиті сорочки (вишиванки), які хоч і є традиційними для всіх регіонів країни, були особливо поширені саме у Галичині. Зростаюча у роки незалежності популярність української мови також стала можливою в тому числі завдяки впливу Галичини.

Для більшості українців цей регіон став символом європейського вибору України. На думку публіциста Миколи Рябчука, міф Галичини як «національного П'ємонту» залишається одним із ключових у подання про ідентичність українців поряд із Київською Руссю, козацтвом та образом Шевченка-пророка. Регіональна ідентичність галичан не входить у суперечність із загальноукраїнською ідентичністю. Про це, зокрема, писав історик Ярослав Грицак: «Галичанська ідентичність є дуже сильною, але вона повністю

вбудована в українську ідентичність». Водночас, не в усіх регіонах України галицька ідентичність сприймається однаково позитивно. Так, на Донбасі та Криму міф про Галичини як про «українського П'ємонту» придбав переважно негативне забарвлення.

Місцева влада, яка представляла партію регіонів, активно поширювали твердження про «західноукраїнських бандерівців», загрожують місцевим традиціям, мові та культурі. Свого апогею цей постулат досяг на рубежі 2013-2014 рр., після початку зіткнень на майдан. Для певної частини мешканців південних та східних областей України українська держава сприймалася як зовнішня сила, а мешканці Галичини представлялися людьми з абсолютно чужою культурою та традиціями, які суперечать ціннісним установкам, які у даних регіонах.

Зазначимо, що подібні оцінки є взаємними, так, на думку жителів західної України, з погляду культури, традицій та поглядів, жителі Донбасу та Галичини відрізняються найсильніше. Так чи інакше, ідентичність мешканців Галичини залишається однією з найсильніших регіональних ідентичностей України, яка не лише зберігається у більшості жителів регіону, а й активно впливає на загальноукраїнську самосвідомість. Закарпаття, що знаходиться по сусідству з Галичиною, є одним з найстрокатіших у культурному відношенні регіонів України, вивченню якого присвячені праці низки українських та зарубіжних дослідників [30, ст.57].

Регіон також пройшов свій особливий шлях, при цьому особливий соціокультурний образ Закарпаття формувався під впливом низки чинників. Після перебування у складі Галицько-Волинського князівства закарпатські землі надовго перейшли під контроль Угорської держави (і надалі Австро-Угорщини). Етнічний склад регіону традиційно був неоднорідним: крім українців та русинів, на Закарпатті проживали угорці, словаки, румуни та цигани. Народ, який становив більшість населення Закарпаття, довгий час не звертався до питання своєї національної ідентичності, проте безумовно усвідомлював свої відхилення від угорського населення.

Наприкінці XIX століття щодо жителів Закарпаття використовували низку етнонімів, у тому числі «росіяни», «русини», «угророси» та «карпатороси». У середовищі закарпатської інтелігенції у різний час були популярними національно-культурні суспільства та рухи. Одним із перших таких культурних товариств можна вважати «Товариство Василя Великого», утворене у 1864 році. Суспільство об'єднувало закарпатських прихильників ідеї русофільства. Так, один із членів товариства Іван Раковський вважав русинів «маленькою підкарпатською гілкою російського народу» і вважав найважливішим завданням поширення зарубіжної мови та зарубіжної культури в Закарпаття [42, ст.15].

Однак цю точку зору поділяли не всі закарпатські інтелектуали. Однією з головних перешкод на шляху розповсюдження русофільства на Закарпатті стало релігійним питанням. Однією з основ ідентичності закарпатських русофілів було православ'я. У той же час у Закарпатті вже вкоренилася греко-католицька церква, що з'явилася у 1642 р. року внаслідок Ужгородської унії.

Тому греко-католицькі священники, мали великий вплив у суспільстві, були готові підтримати русофільську ідею. Опонентами русофілів виступали «народівці», виступали за окрему русинську ідентичність та українофіли, вважали закарпатських русинів частиною українського народу. Українські та закарпатські інтелектуали активно співпрацювали, а враховуючи географічну близькість Закарпаття до Галичини, вони здобули можливість для культурного обміну. Проте, до початку XX століття серед жителів Закарпаття загальна самосвідомість, як і раніше, не була чітко виражена. Після розпаду Австро-Угорщини Закарпаття перейшло під владу Чехословаччини.

Керівництво Чехословаччини проводило щодо жителів регіону досить ліберальну політику, поважаючи їх культурно-мовні особливості. 15 березня 1939 року було проголошено незалежну Карпатську Україну, президентом якої було обрано Августина Волошина — відомого діяч культури, мовознавець та один з ідеологів українофільського руху Закарпаття.

2.3. Формування та вдосконалення цілепокладання в стратегічному плануванні соціально-політичній стабілізації

За часи незалежності у склалася особлива політична культура, що має низку характерних ознак. Насамперед, жителі Закарпаття традиційно показують найнижчу явку на парламентських та президентських виборах. Крім цього, можна відзначити традиційну недовіру місцевих жителів до «чужим» політикам. У закарпатській політиці існують деякі клани, або сімейні групи, які фактично набувають права від центральної влади на здійснення внутрішньої політики у регіоні. Так, сім'я Балог у чолі з Віктором Балогою тривалий час контролювала більшість органів місцевого самоврядування у Закарпатті.

Ще одним політичним фактором є позиція етнічних угорців, які, вступаючи в певні українські політичні партії, можуть сприяти їх поліпшенню результату у регіоні. Як правило, етнічні угорці прагнуть до співпраці з партією влади (Партія регіонів, Блок Петра Порошенка). Таким чином, забезпечується лояльність угорців українській державі, з іншого боку, Україна де-факто не перешкоджає сильному впливу. Угорщина, яка спостерігається в регіоні. Співробітництво Закарпаття з Угорщиною здійснюється не лише у культурно-освітній сфері, а й у соціальної. Крім того, жителі регіону активно отримують угорські паспорти та отримують можливість вільно відвідувати Угорщину [54, ст.32].

За даними на лютий 2015 року, угорський паспорт мали 94 тисячі закарпатців. Теоретично подібна тенденція може становити загрозу для територіальної цілісності України, тим більше, що низка угорських політиків насамперед із ультраправої партії «Йоббік» робили заяви про історичну приналежність Закарпаття до Угорщини. І все ж подібний сценарій залишається вкрай малоімовірним.

Існуючий стан справ влаштовує обидві держави, які таким чином зберігають вплив на регіоні і не порушують певний баланс, що склався у суспільстві Закарпаття. І все ж, незважаючи на непросту політичну ситуацію на Закарпатті, представляє інтерес для окремого наукового аналізу, основним

фактором ідентичності мешканців Закарпаття є етнокультурний вигляд регіону. Гірська, часто важкодоступна місцевість і водночас м'яка і сприятливий клімат сприяли тому, що на території Закарпаття проживають представники різних народностей та носії різних культурних традицій.

До автохтонного населення Карпат та Закарпаття відносяться гуцули, лемки та бойки. Лемки та бойки сьогодні в основному проживають за межами України (у Словаччині та Польщі). Ці народності представляють особливий інтерес для філологів та етнографів, які прагнуть дослідити традиції, а також зберегти та записати мовні особливості небагатьох носіїв лемківської і бойківської культури, що залишилися.

Згідно перепису 2001 року, бойками назвав себе 131 людина, лемками — 672. Гуцульська самосвідомість поширена ширше — до цієї етнографічній групі себе віднесли 21 400 громадян України. Сьогодні ми можемо спостерігати підвищення інтересу до гуцульської культури. Багато жителів України приїжджають до Карпат та Закарпаття і прагнуть спробувати гуцульську кухню, а також придбати сувеніри. Образ гуцула сьогодні активно використовується мешканцями регіону, а символами цієї народності стали музичний інструмент трембіту та атрибути традиційного гуцульського костюма, у тому числі вишиті сорочка та жилет [66, ст.33].

Гуцульська ідентичність сьогодні поширилася за межі області проживання носіїв традиційної гуцульської культури та об'єднує багатьох жителів Закарпаття та Прикарпаття. Крім того, гуцульська самосвідомість є яскравим приклад «подвійної ідентичності». Усвідомлення належності до традиційної гуцульській культурі, як правило, співвідноситься з сильною цивільною ідентичністю. Статус гуцулів як етнографічної групи українців не викликає заперечень серед носіїв гуцульської культури. Загалом закарпатська регіональна ідентичність має ряд характерних ознак. Цю ідентичність можна назвати достатньо стійкою, оскільки жителі регіону загалом визнають суттєві відмінності від решти України. Водночас ідентичність закарпатців не вступає в суперечність із загальноукраїнською ідентичністю, переважна

більшість жителів регіону усвідомлюють свою приналежність до української державі і прагнуть відокремлення від нього. Єдиний можливий варіант, який могли б підтримати мешканці регіону – надання Закарпаттям статусу національно-культурної автономії.

До цієї теми зверталися як представники русинських культурних організацій, так і етнічні угорці, які проживають у регіоні. Один із мешканців регіону так сформулював суть закарпатської ідентичності: «Ми Україна, тільки трошки інша». Справді, для багатьох жителів Закарпаття з культурно-мовної та економічної точки зору можуть бути близькі сусідні держави (Угорщина, Словаччина та Румунія), однак взаємодія з іншими регіонами України також відбувається і залишається важливим напрямком у розвитку регіону. Крім того, пріоритет закарпатської регіональної ідентичності над українською малоймовірно через низку факторів.

В першу чергу, на Закарпатті проживають представники різних народів, володіють своєю унікальною культурою, традиціями та цінностями. У цій ситуації українська держава виступає як об'єднуючий фактор та зовнішнього регулятора взаємовідносин у регіоні. Крім того, на Закарпатті завжди були сильними традиції індивідуального господарства. Особисті інтереси та турбота про сімейний достаток для більшості жителів регіону важливіша, ніж усвідомлення належності до будь-якої регіональної спільності [70, ст.89].

Зазначимо, що різні райони Закарпатської області сильно відрізняються, внаслідок чого навіть на такій маленькій території можна виділити кілька культурно-мовних ареалів, жителі кожного з яких мають свою локальну територію ідентичності. Так, до гуцульського ареалу можна віднести гірський район південно-східній області з центром у місті Рахів.

Берегівський та Виноградівський райони можна віднести до угорського ареалу, у Тячівському районі компактно проживають румуни, на півночі області абсолютну більшість становлять українці. У найбільших містах області — Ужгороді та Мукачеві — склався свій унікальний образ, що характеризується переплетенням української, угорської та місцевої культур.

Мовне та культурне різноманітність є особливістю Закарпаття та сприяють збереженню регіональної ідентичності, заснованої насамперед на культурних чинниках і яка не входить у протиріччя з ідеєю української громадянської нації. Ще одним мультикультурним регіоном України поряд із Закарпаттям є Чернівецька область, що займає значну частину території історичний регіон Буковина. Однак у Чернівецькій області, незважаючи на її культурну самобутність, складно говорити про існування сильної регіональної ідентичності.

Загалом жителі регіону за своїми ціннісними установок близькі до населення інших українських регіонів. Так, 76% мешканців Чернівецької області асоціюють себе з українською культурною традицією. Водночас у регіоні компактно проживають етнічні румуни, молдавани та росіяни, для яких їх національна культура залишається ближчою: 13% мешканців регіону пов'язують себе в першу чергу з румунською культурою, 5,3% – з молдавською, менше 2% – з російською.

Проживання у мультикультурному середовищі розвинуло у жителів регіону толерантне ставлення до представників інших національностей. Так, понад 75% мешканців Чернівецької області вважають, що населенню регіону бажано знати культуру, національні та релігійні традиції народів, які проживають у ньому. Багатовіковий досвід перебування у складі європейських держав вплинув і на позитивне ставлення місцевих жителів до ринкової економіки, у тому числі до приватної власності [8, ст.122].

Ще 1991 року 59% жителів області виступили за приватизацію житла, а 70% – за передачу землі у власність людям. Загалом погляди мешканців Буковини співвідносяться з позиціями мешканців іншого прикордонного регіону — Закарпаття, проте регіональна Буковинська ідентичність практично не виражена. Для більшості мешканців Чернівецької області первинна українська громадянська ідентичність, а етнічні меншини зберігають свою національну самосвідомість, не пов'язане із належністю до конкретного регіону.

У більшості областей України регіональна ідентичність не може конкурувати із загальноукраїнською, оскільки історичний досвід та культурні установки мешканців цих регіонів практично збігаються. Так, у центральних областях України більшість людей насамперед ототожнюють себе з Україною, а в другу чергу — з містом чи селом, де проживають. Регіональна ідентичність у центральному макрорегіоні виражена слабше, ніж в інших макрорегіонах країни. Цьому сприяє етнічна та культурна однорідність центральних областей, абсолютна більшість населення яких складають етнічні українці, які відносять себе до української культурної традиції.

Можна говорити про те, що приналежність до України є основною ознакою ідентичності мешканців центрального макрорегіону. Регіони в даному випадку виступають лише як адміністративно-територіальні одиниці, яка не впливає на самосвідомість українців. Незважаючи на те, що протягом тривалого часу лівобережна та правобережні території сучасної України перебували у складі різних країн, значні культурні відмінності між, наприклад, Вінницької та Сумською областями виявити неможливо. Крім того, якщо Галичини приписується історична роль регіону, здатного об'єднати Україну, Центральна Україна виступає як об'єднуючий фактор не тільки з географічної, а й, частково, культурної та політичної точки зору [10, ст.28].

За даними соціологічних досліджень, більшість українців відзначили високий рівень культурної близькості жителів Центральної України та жителів як західних, так і східних регіонів. Суттєвих відмінностей Заходу та Сходу України (у тому числі - протиставлення Галичини та Донбасу) як і раніше зберігається, то Центральна Україна однаково близька мешканцям більшості регіонів країни. Тут же можна згадати і про Тараса Шевченка, уродженця Центральної України, якого можна вважати головним символом української ідентичності і який визнається національним героєм у всіх галузях України.

Також Центральна Україна найчастіше виступала як сила, що забезпечує баланс та рівновагу у сфері політики. Електоральні переваги жителів центральних областей, як правило, відповідали середнім результатам по Україні.

Однак слід зазначити, що політичні орієнтації жителів макрорегіону з часом змінювалися. Так, у перші роки незалежності Центральна Україна з політичного погляду була ближче на південь та схід країни.

На перших президентських виборах 1991 року центр України підтримав кандидатуру Леоніда Кравчука, а на парламентських виборах 1994 і 1998 років впевнену перемогу в регіоні здобували ліві сили, зокрема комуністи. А починаючи з президентських виборів 2004 року роки, виборці більшості областей Центральної України підтримували тих самих кандидатів, як і захід країни. При цьому в органах влади центральних регіонів традиційно були представлені практично всі партії, популярні у країні.

Зазначимо, що рівень політизованості в Центральна Україна традиційно була нижчою, ніж, наприклад, на Донбасі та в Галичини, тому цей макрорегіон не сприймався чужим із політичної погляду ні західних, ні східних регіонів країни. Не слід забувати, що у Києві, який знаходиться якраз у центральній Україні, зосереджено всі основні органи влади України, тому і в цьому аспекті центральний регіон виступає як об'єднуючий початок для всієї країни.

За підсумками короткого аналізу ситуації, пов'язаної з роллю регіональної ідентичності в Україні, можна зробити деякі висновки. Незважаючи на існуючі країни регіональні відмінності, чітко виражене регіональна самосвідомість склалася не в усіх областях України. Найбільш сильною регіональною ідентичністю виявилася ідентичність мешканців Донбасу, яка за низкою соціокультурних характеристик увійшла до протиріччя з ідеєю побудови української громадянської нації.

В той час, коли в інших регіонах України громадянська ідентичність хоч і з різною швидкістю, але зміцнювалася, значна частина жителів Донбасу, які відкидали цю ідею, опинилися в відокремленому становищі. Численні соціальні та економічні проблеми регіону посилили у його жителів почуття відчуженості. Протистояння на Майдані та подальше усунення Віктора Януковича з посади президента країни ще більше збільшило розрив між самосвідомістю значної частини мешканців Донбасу та ідеями, які об'єднали на той час більшу частину

українців. А події, що сталися у Криму, стали остаточним сигналом для запуску сепаратистських процесів у Донбасі [22, ст.141].

Інші регіональні ідентичності залишаються вбудованими у загальноукраїнську громадянську самосвідомість. Основою для регіональної ідентичності мешканців Закарпаття насамперед стали специфічні культурні риси та особливий історичний досвід регіону. Сильна галицька ідентичність мешканців Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей також тісно пов'язана з історією регіону та багато в чому будується на усвідомленні особливої ролі Галичини.

Галицька ідентичність сприяє збільшенню впливу регіону та зміцненню в Україні як загальногромадянської ідентичності, і української культурної традиції. У в інших областях України регіональна ідентичність виражена більш слабо. Водночас у великих містах (Одеса, Харків, Дніпропетровськ) сформувалося стійка міська ідентичність, що переважає над регіональної та вбудована у контекст громадянської самосвідомості українців.

На закінчення слід зазначити, що яскраво виражена регіональна ідентичність - традиційне явище для багатьох держав, у тому числі і що входять до числа найуспішніших. Регіональна ідентичність може існувати як культурну особливість регіону, проте в певних ситуаціях вона може стати інструментом політичної боротьби і призвести до розколу у суспільстві.

У більшості європейських держав регіональні особливості спостерігаються у різних сферах: культурній, мовної та політичної. Інструментом вирішення проблем, пов'язаних із регіоналізмом є проведення зваженої політики, що задовольняє інтереси різних регіонів, що при цьому підтримують цінності, що об'єднують усіх жителів країни. У ряді держав регіональна та громадянська ідентичність співіснують протягом тривалого часу, що дозволяє з одного боку зберегти культурну самобутність країни, інший - сприяти зміцненню державності. прикладами успішних держав із яскраво вираженими регіональними відмінностями можуть вважатися Швейцарія, Німеччина та низка інших країн [34, ст.60].

Водночас не існує чіткого алгоритму дій, який би дозволив державі уникнути проблем із регіонами. Багато залежить від політичних традицій і історичний досвід країни; у деяких державах виходом є розширення повноважень регіонів або імплементація федеративного пристрої. Крім того, дуже важливу роль може відігравати співпраця держави з сусідами та провідними світовими державами та організаціями.

В такому разі країна отримує додаткові механізми захисту суверенності та територіальної цілісності. При цьому ключовим завданням для значної частини держав є набуття та затвердження власної ідентичності та визначення свого місця в системі міжнародних відносин, яке визнаватиметься іншими державами. Проблемам самовизначення України, її цивілізаційного вибору та аналізу основних зовнішніх та внутрішніх факторів, що впливають на цей процес, присвячена третій розділ дослідження.

РОЗДІЛ 3

ОЦІНКА СТАНУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ

3.1. Стратегічний аналіз та прогноз на користь оцінки стану та стратегії національної ідентифікації

Подібно до того, як кожна людина усвідомлює або вибирає свою ідентичність, перед державою стоїть завдання формування власного образу. При цьому деякі держави можуть зіткнутися з проблемами при пошуку своєї ролі та місця у світі. Часто подібні проблеми виникають у молодих держав, які мають тривалого досвіду державності. Історичні досягнення держави, її важлива роль протягом довгих років системі міжнародних відносин, навпаки, можуть сприяти визнанню важливого місця цієї країни як її громадянами, так і громадянами інших держав.

Історія часто є одним з основних аргументів для виправдання права держави на незалежність та існування у даних кордонів. Незважаючи на те, що система міжнародного права передбачає рівний статус для всіх держав, що входять до ООН, провідні світові держави мають серйозний вплив і, фактично, наділені особливими повноваженнями. У такій ситуації молоді, а також невеликі за площею чи впливу держави прагнуть більш тісної співпраці з успішними державами [46, ст.73].

Особливого значення набувають і міждержавні об'єднання. Інтеграція невеликих держав у провідні міжнародні структури може сприяти успішному розвитку країни та забезпечує їй додаткові гарантії безпеки. Важливим фактором, що багато в чому визначає місце держави в міжнародні відносини, є його географічне положення. З точки зору географії європейський континент традиційно поділяють на кілька великих регіонів: Західну, Південну, Північну, Центральну та Східну Європу.

Цей поділ багато в чому умовний, проте взаємодія між державами всередині одного регіону, як правило, відбувається активніше, ніж між країнами, що у різних кінцях континенту. Важливу роль, безумовно, грають і тісні культурні зв'язки між державами, які формувалися протягом багато часу. Безперечно, карта Європи неодноразово зазнавала змін: процвітаючи протягом кількох століть держави розпадалися, а на перший план виходили вже інші міжнародні актори. Динамічний процес зміни статусу різних держав можна простежити з прикладу територій сучасної України.

Вигідне географічне положення та сприятливі кліматичні умови сприяли тому, що українські землі були об'єктом підвищеної уваги з боку найсильніших європейських держав свого часу. Після здобуття незалежності Україна мала потенціал, який дозволяв їй стати успішною державою. Однією з її переваг було вигідне географічне положення країни, а також статус одного з найбільш великих за площею та населення країн Європи. Крім того, за оцінкою Німецького банку, зробленого напередодні розпаду СРСР, завдяки своєму економічному та людському потенціалу, Україна мала дуже гарні шанси для швидкого та відносно легкого переходу до демократичного суспільства та ринкової системі [58, ст.99]. Ще одним важливим фактором був кредит довіри, отриманий українською державою в результаті Референдуму 1991 року, на якому 90% українців проголосували за незалежність. У на відміну від інших пострадянських держав (республіки Кавказу, Молдова, Таджикистан), період перебудови в Україні не супроводжувався будь-якої міжетнічної та цивільної напруженістю і, тим більше, не призвів до збройних конфліктів.

Однак у перші роки незалежності Україна так і не змогла чітко позначити та визначити основні зовнішньополітичні вектори свого розвитку. Причин тому було кілька. Так, в Україні не було сформовано національну еліту, яка користувалася б підтримкою більшості українців та була б готова сформулювати довгострокову стратегію розвитку.

У країнах Прибалтики подібну роль взяли він національні демократичні організації, що боролися в роки перебудови за незалежність своїх держав

(«Народний фронт» у Латвії та Естонії, «Саюдіс» у Литві). Українська громадсько-політична організація подібного плану - «Народний Рух України» - не змогла досягти такого ж впливу у своїй державі. Лідер «Народного руху» В'ячеслав Чорновіл програв президентські вибори Леоніду Кравчуку, вихідцю із КПРС.

У перші роки незалежності України процес переходу до ринкової економіки здійснювався повільно. Відсутність реформ у цій сфері стала однією з причин серйозної економічної кризи, яка сильно підірвала довіра до українського керівництва. Перші невдачі молодого української держави сприйняли з розумінням не в усіх регіонах країни. До 1994 року частка противників незалежності України у південних та східних регіонах становила від 30 до 60%. Економічні та внутрішньополітичні проблеми не дозволили першому президенту України Леоніду Кравчуку визначити місце української держави на новій політичній карті світу. Більше того, Україна довга час не мала відмітних ознак незалежної держави. Так, Конституцію України було прийнято лише 1996 року, вже під час президентства Леоніда Кучми.

Поява Конституції вважатимуться однією з найважливіших кроків України у затвердженні своєї самостійності, оскільки Конституція є основним законом, який регулює всі сфери життя незалежної держави. У Конституції України можна навернути увагу на низку аспектів, які стали визначальними для подальшого шляхи розвитку.

Передмова до Конституції каже: «Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх, приймає цю Конституцію – Основний Закон України». Таким чином, у Конституції України виявився чітко прописаний громадянсько-політичний підхід до сприйняття української нації, тобто українська ідентичність розглядається як спільність усіх громадян України незалежно від їхнього етнічного походження.

Усі громадяни, незалежно від їхньої національної, мовної та культурної приналежності, наділялися рівними правами. Громадянство надавалося всім людям, які проживали на території України. Ще одним важливим питанням

було визначення форми державного устрою України. Культурна та мовна неоднорідність, а також різний історичний досвід регіонів України могли стати передумовами для федеративного устрою країни. Проте, унітарний статус України було закріплено у другій статті Конституції [60, ст.110].

Особливий автономний статус було надано лише Криму — регіону з найсильнішими відцентровими тенденціями та з найменшою українською культурним впливом. За допомогою надання особливих прав Криму керівництво України прагнуло вирішити проблему сепаратизму у регіоні. Остаточно затвердила Конституція та державні символи України. прапор, герб та гімн. Таким чином, за допомогою Конституції українців держава отримала можливість регулювати всі внутрішньополітичні процеси у країні.

Ще одним досягненням України можна вважати грошову реформу, проведenu того ж 1996 року і що ознаменувалася появою національної валюти - гривні (до цього в країні використовувалися тимчасові купони-карбованці). Поява гривні помітно зміцнила економіку країни. Одним із головних «творців» гривні вважається Віктор Ющенко, який займав на той час посада Голови Національного банку України.

Ющенко визнає, що нова валюта не тільки мала важливого значення для економіки, а й була символом нової української держави. Зокрема, Ющенко вважає досягненням зображення на банкнотах портретів видатних українців: «Всі вони там для того, щоб ми сильніше прийняли свою ідентичність, щоб ми глибше відчували, що ми одна сім'я».

Вибір історичних діячів здійснювався таким чином, щоб було збудовано спадкоємність української держави. І все ж основною проблемою України залишалося її самовизначення в як суб'єкт міжнародних відносин. Другий президент України Леонід Кучма у своїй книзі звертається до оцінок зовнішньої політики України, які було зроблено групою українських аналітиків. Серед основних рис, що визначають зовнішню політику країни, експерти виділили використання незалежності України як аргументу у дипломатії [72, ст.23].

Чинник зарубіжних країн під час вирішення питань, пов'язаних із зовнішньополітичним вибором України, залишався одним із ключових. Так, низка політичних сил, переважно лівого спрямування, бачили в країнах СНД головного стратегічного партнера України та наголошували на нерозривному зв'язку двох країн.

Така точка зору знаходила підтримку насамперед у російськомовних виборців Центральної, Південної та Східної України. З іншого боку, деякі націонал-демократичні партії та рухи розглядали як джерело основної небезпеки незалежності України. Тим не менш, навіть для людей, які дотримуються такого підходу, виступали в ролі певної точки відліку. Якщо проросійські сили вважали Росію основною точкою тяжіння для України, то протилежна сторона відштовхувалася від образу Росії та бачила зовнішньополітичну стратегію країни у протиставленні двох країн.

Подібний погляд критикує у своїй книзі Леонід Кучма: «для деяких публіцистів та політологів незалежність України – це виключно незалежність від Росії. Вони готові змиритися з географічною вторинністю України, сприйняттям її як буферної зони між цивілізованим світом та «варварською» державами СНД». Проте, як прозахідні, і проросійські сили усвідомлено чи підсвідомо все ще не були готові визначити Україні роль суб'єкта світової політики. Із цим пов'язана й друга риса зовнішньої політики України: використання незалежності як аргумент у міжнародних відносинах. Українське керівництво усвідомлювало, що незалежна Україна є об'єктом пильного інтересу як Росії, так провідних західних держав [4, ст.55].

Однак такий підхід не давав Україні можливості відігравати важливу роль у міжнародних відносинах. Україні в цьому випадку швидше відводилося місце «розмінної монети» у відносинах Росії та Заходу. На якомусь етапі це могло приносити Україні певні дивіденди, як правило, у вигляді фінансової підтримки. Проте, перебуваючи у подібній ролі, Україна не могла вважатися повноцінним суб'єктом міжнародних відносин.

Головна проблема полягала в тому, що після проголошення незалежності України опинилася в ситуації, що передбачає вибір певного зовнішньополітичного курсу. Проте українське керівництво не було готове взяти на себе таку відповідальність як через побоювання негативної реакції з боку провідних світових держав, так і через неоднорідність зовнішньополітичних поглядів українців. Процес самовизначення молодій держави, як правило, пов'язаний з рядом викликів та випробувань, а також передбачає відповідальність національних еліт за прийняте рішення.

Оскільки українські еліти були традиційно розколоти з точки зору вибору зовнішньополітичного курсу країни, керівництво України воліло залишатися на роздоріжжі. Крім того, самовизначення будь-якої держави передбачає існування певних уявлень, пов'язаних з місцем та роллю країни у світі. Безумовно, важливе значення для існування загальноприйнятої національної ідеї та виправдання історичної місії країни мають традиції державності. Тому образ таких країн як Великобританія, Франція, Швейцарія формувався протягом століть та загальне розуміння історичної місії цих держав об'єднує їхніх громадян. У Східній Європі до подібним країнам можна віднести Польщу та Росію, які мають стійкими традиціями державності [16, ст.72].

Значна частина цих жителів країн має загальне уявлення про місце та роль їх держави в міжнародних відносинах. Через історичні причини Україна не володіє тривалим досвідом існування як незалежна держава. В такому разі стійкі уявлення про місце та роль держави (тобто її ідентичності) повинні сформуватися всередині суспільства і таким чином сприятиме його консолідації. Подібний процес, як правило, відбувається у державах, де значної ролі грає громадянське суспільство.

В Україні формування образу країни у суспільстві утруднялося тією обставиною, що жителі різних регіонів мали різний історичний досвід і суттєво відрізнялися за своїми ціннісними та культурними установками. Незважаючи на існування всіх українських регіонів у рамках радянської держави, загальна «радянська» ідентичність не стала домінуючою і не змогла витіснити

українську, хоч і збереглась в низці областей України в як одну з основних.

Необхідно враховувати і сильні регіональні ідентичності, які також вплинули на формування образу держави. У тому випадку, коли уявлення мешканців різних регіонів країни істотно відрізняються, ключову роль для досягнення компромісу має зіграти держава. Проте українське керівництво не змогло запропонувати громадянам чітко виражену концепцію щодо місця країни в контексті міжнародної ситуації початку 1990-х років. З вибором зовнішньополітичного курсу пов'язані та основні моделі державної ідентичності України.

Україна могла зробити вибір на користь європейської ідентичності, за якої головною характеристикою українського суспільства є його історична приналежність до європейської цивілізації (ця стратегія може бути виражена визначенням "ми - європейці"). Вибір цього шляху передбачав поетапну інтеграцію та подальше входження до основні європейські структури, зокрема Європейський Союз. Європейська ідентичність на початку 1990-х років не могла об'єднати більшість українців, залишаючись сильною лише у західній частині країни, а також у деяких великих містах.

Історик Георгій Кас'янів вважає, що на початку 1990-х років Україна зіткнулася з низкою складнощів при реалізації проекту української громадянської нації. На думку Кас'яніва, формування громадянської нації зазвичай передбачає певну схему: «етнічне ядро (українці) та меншини, які об'єднуються навколо цього ядра у громадянську націю».

При цьому значна частина етнічних українців знаходилася на той момент стадії здобуття національної самосвідомості та не була готова запропонувати модель громадянської нації представникам меншин. Водночас у середовищі інтелектуальних еліт також не існувало загального розуміння суті громадянської ідентичності українців.

У зв'язку з цим керівництво України проводило у цій сфері вкрай обережну політику, прагнучи уникнути появи протиріч у суспільстві і таким чином зберегти свою легітимність у власних очах переважної більшості

громадян країни. В теж час опозиційні сили намагалися використати етнокультурні відмінності між жителями різних регіонів країни у своїх інтересах. Українська держава загалом ще була готова до проведення повноцінного діалогу між представниками різних етнокультурних груп з метою вироблення концепції загальногромадянської ідентичності, яка б об'єднала всіх мешканців країни. Пошук ролі та місця України у світі продовжувався, а питання цивілізаційного вибору країни до певного часу залишався другорядним [28, ст.13].

3.2. Система державного моніторингу та оцінки актуальності національної ідентифікації

Першим офіційним документом, у якому можна знайти характеристики майбутньої зовнішньої політики держави, стала «Декларація про державний суверенітет України», прийнята в липні 1990 року Верховною радою Української РСР. У Декларації, зокрема, проголошувався намір України стати нейтральною державою, не що беруть участь у військових блоках. Вже після отримання незалежності Україна уникала вступу до будь-яких союзів і прагнула підтримувати партнерські відносини як із заходом, так і з державами СНД. Базові принципи нейтральності України та її намір співпрацювати з усіма зацікавленими членами міжнародного співтовариства підтвердилися й у постанові «Про основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики України», ухваленій Верховною Радою у 1993 році.

У постанові наголошувалося як на важливості взаємодії з державами Європейського Союзу, так і необхідність збереження добросусідських відносин із державами СНД та співробітництва в рамках Співдружності Незалежних Держав. Тим не менш, незважаючи на те, що постанова передбачала активну позицію України у системі міжнародних відносин, зовнішня політика країни характеризувалася скоріше деклараціями, які не призводили до активних

інтеграційним процесам. Так, у 1994 році було підписано «Угоду про партнерство та співробітництво» між Україною та Європейським союзом (документ набрав чинності 1998 року) [32, ст.45].

Цей документ не передбачав алгоритму подальших дій України, який міг би дозволити країні продовжити процес євроінтеграції, не йшлося в угоді і про можливість тісніших відносин між сторонами (асоціація або членство України у ЄС). Декларативність угоди повністю влаштовувала українське керівництво, яке з одного боку продемонструвало громадянам України намір співпрацювати з успішними європейськими державами, з іншого — не було вимушено за підсумками підписання виконувати будь-які зобов'язання.

Водночас керівництво України, як і раніше, не прагнуло до інтеграції країни до будь-яких військово-політичних об'єднань. Так, питання про вступ до військово-політичного союзу з державами СНД (наприклад, у в рамках ОДКБ) ніколи не піднімався українським керівництвом. Можливе приєднання України до НАТО було позначено як одне із завдань у закон «Про основи національної безпеки України», ухвалений у 2003 року, проте на практиці залишалось неможливим з кількох причин.

По-перше, українські еліти не могли дійти консенсусу з цього питання. Крім того, керівництво України враховувало негативне ставлення до інтеграції з НАТО у південних та східних областях країни та серйозні зовнішньополітичні наслідки такого кроку, які висловились би різке погіршення відносин з державами СНД. У зв'язку з переліченими вище факторами однієї з можливих стратегій було твердження України у статусі нейтральної держави. На думку дослідника А.М. Павленко, нейтралітет міг би стати фактором стабілізації внутрішньополітичної обстановки в країні, оскільки протиріччя між регіонами України багато в чому пов'язані із питанням зовнішньополітичного вибору. Крім того, нейтральний статус держави може сприяти формуванню сприятливих умов для розвитку економіки та збільшення інвестицій, що підтверджується прикладами інших нейтральних країн. Австрії, Швейцарії, Швеції та Фінляндії [44, ст.15].

Однак на офіційному рівні питання про нейтралітет України не обговорювалося. До середини 2000-х років в українському суспільстві також не сформувалося єдиного уявлення про кращому зовнішньополітичному курсі країни. У 2002-2003 роках, відносини з країнами ЄС вважали пріоритетними 26-31% українців, а 26- 34% віддавали перевагу Росії. При цьому 20-28% респондентів вважали, що пріоритетним є відносини з іншими країнами СНД (до 2005 року цей показник знизився до 8%).

«Багатовекторна» зовнішня політика української держави зазнала зміни після обрання на пост президента Віктора Ющенка у 2005 році. Він першим із українських президентів назвав пріоритетним європейський векторної зовнішньої політики. Подібний зовнішньополітичний вибір України визначався низкою чинників.

По-перше, євроінтеграцію України підтримувала більшість виборців Ющенка. Крім того, не слід забувати, що на президентських виборах в Україні керівництво Росії підтримувало кандидатуру Віктора Януковича, у зв'язку з чим російсько-українські відносини після обрання Ющенка передбачувано стали прохолодними.

У свою чергу, країни Заходу негласно чи відкрито підтримали «Помаранчеву революцію» та призначення третього туру президентських виборів. Тому не дивно, що «помаранчева коаліція» в особі Віктора Ющенка, Юлії Тимошенко та підконтрольних їм партій розглядали як основні зовнішньополітичні союзники західні держави. Більше того, Віктор Ющенко є першим з українських лідерів декларував прагнення до інтеграції та подальшого вступу України до НАТО. В 2005 році у Вільнюсі представники України та НАТО домовилися про початок «інтенсивного діалогу», який міг би стати відправною точкою для процесу вступу країни до північноатлантичного союзу [56, ст.50].

Однак дані наміри не отримали продовження з низки причин. По-перше, більшість мешканців України негативно ставилися до можливого вступу їхньої країни до НАТО – так, 2005 року 54-60% українців виступали проти цього

кроку («за») виступали лише 15-21%). Істотно відрізнялися і позиції мешканців різних регіонів країни - за даними опитування, проведеного в 2006 році, вступ до НАТО мав підтримку переважно серед жителів західної України (58%) та Києва (44%). Водночас в інших регіонах рівень підтримки був суттєво нижчим і становив від 7% (Крим) до 23% (Північ України). У зв'язку з цим, Ющенко не міг робити різких кроків, які б сприяли процесу вступу України до НАТО. Крім цього, позиції самого Ющенко суттєво похитнулися в 2006 року, коли внаслідок політичної кризи, спричиненої підсумками парламентських виборів прем'єр-міністром став Віктор Янукович. Таким чином, команда Ющенко втратила право самостійно визначати зовнішню політику України і була змушена йти на компроміси з політичними опонентами.

Зрештою, вступ до НАТО представлявся малоімовірним через непередбачувані зовнішньополітичні наслідки даного кроку, в першу чергу, пов'язаних з негативною реакцією країн СНД на розширення Північноатлантичного альянсу. Можна припустити, що і керівництво НАТО усвідомлювало можливі ризики і не було готове до прийняття однозначного рішення щодо України. Таким чином, вступ до НАТО на той момент виявилось для України неможливим у цілій низці причин, насамперед, через громадський та політичний тиск.

Зазначимо, що у стратегії національної безпеки, ухваленій у 2007 році, наголошується на прихильності України до позаблокового статусу. В той же час можливе повноправне членство України в ЄС розглядалося як однією із гарантій національної безпеки України. До лютого 2015 року відсоток громадян України, які виступають за входження країни до складу Європейського союзу досягло 47% (37-41% у 2013р). У свою чергу євразійський інтеграційний курс підтримали лише 13%. українців (35-38% у 2013 р.). Таким чином, менш ніж за два роки зовнішньополітичні орієнтації громадян України суттєво змінилися (тут слід ще раз зазначити, що, починаючи з 2014 року, жителі Криму та значної частини Донбасу не беруть участі у опитуваннях, які проводять українські соціологи) [68, ст.16].

При цьому результати опитування 2017 року свідчать про сформовані в останні роки стабільні зовнішньополітичних установок в українців та відсутності суттєвої динаміки громадської думки. Так, членство у ЄС підтримують 50% українців, за «вступ до Митного союзу Росії, Білорусі та Казахстану» виступають 12% респондентів. Також стабільна кількість респондентів виступають проти вступу України до якогось союзу та рівновіддаленість країни від ЄС та Росії — 27,3% у 2015 р. та 28% у 2017 р.

Необхідно звернутися і до основних причин, що вплинули на настрої в українському суспільстві. Як зазначалося раніше, євроінтеграційні процеси в Україні тривали протягом усього періоду незалежності країни, увійшовши на початку 2013 р. до активної фази, пов'язану із підписанням Договору про Асоціацію. Курс на зближення з європейськими структурами продовжувався, незважаючи на неодноразову зміну керівництва України.

Саме тому визначення Леоніда Кучми та Віктора Януковича як “проросійських” політиків значною мірою умовно. Євроінтеграційні процеси мали стабільну підтримку певної частини суспільства, а ідея вступу України до Євросоюзу була традиційно поширена серед інтелігенції, молоді, мешканців великих міст та у західноукраїнському макрореґіоні. Привабливість цієї моделі для значної кількості українців пов'язана в тому числі з особливостями їхнього світовідчуття.

Не менш важливим фактором є і приклад перетворень сусідніх держав экс-соціалістичного блоку, у тому числі Польщі, Словаччини, Чехії, країн Балтики. Самі українці як основних переваг від можливого вступу країни до Європейського Союзу називали “можливість вільного переміщення за кордон”, “підвищення рівня життя людей”, “вільний доступ молоді до навчання у країнах ЄС” та “сприяння проведенню внутрішніх реформ в Україні”.

З точки зору вільного переміщення за кордон важливим кроком стало запровадження безвізового режиму для громадян України у червні 2017 року. Втім, скасування віз поширюється лише на власників біометричних закордонних паспортів та відноситься виключно до туристичних поїздок

громадян України. За даними соціологічного дослідження, запровадження безвізового режиму з ЄС "дуже важливо" для 12% українців, "скоріше важливо" - для 27%, для 22% - "скоріше не важливо" і для 32% - "зовсім не важливо".

При цьому показники істотно відрізняються у різних регіонах та вікових групах. Так, запровадження безвізового режиму важливе чи скоріше важливе для 65% жителів західної України. Настільки високий показник пов'язаний в першу чергу з географічним чинником: ряд західноукраїнських регіонів межує з країнами ЄС. Таким чином, поїздка до сусідніх держав не займає багато часу і вимагає значних витрат.

У свою чергу, лише 15% мешканців Східної України наголосили на важливості скасування віз. Логічним представляється і розподіл результатів за віковими групами: безвізового режиму важливо для 55% українців віком 18-35 років, 41% громадян 36-50 років та 28% українців віком від 50 років. Зазначимо, що у віковій групі "18-35 років" також найбільший відсоток підтримки інтеграції з Євросоюзом – 58% [74, ст.20].

Таким чином, найбільш мобільна частина населення України підтримує існуючий європейський зовнішньополітичний вектор країни і найближчим часом немає підстав припускати будь-які зміни цієї тенденції. Якщо євроінтеграційні процеси завжди підтримувала значна частина населення України, можливий вступ до НАТО більшістю українців тривалий час сприймали негативно.

Ще у 2012 році вступ до НАТО підтримував лише 20% українців, проти виступали 68%. При цьому лише у західній Україні відсоток прихильників євроатлантичної інтеграції (44%) трохи перевищував відсоток супротивників (40%). В інших регіонах ідея вступу до НАТО не користувалася популярністю (25% у центральній Україні, 20% - у Північній, 11% – у Східній, 6% у Південній та 4% – на Донбасі).

Різке зростання підтримки ідеї вступу до НАТО відбувся на початку 2014 року і був пов'язаний з подіями, що спричинили фактичну втрату Україною контролю над Кримом та частиною Донецької та Луганської областей. У квітні

2014 року частка прихильників вступу до НАТО практично зрівнялася з часткою супротивників цього кроку (38% та 40%), а до листопада 2014 року за вступ до НАТО висловлювалися вже 51% українців (проти – 25%). Дана динаміка безпосередньо пов'язана з перебігом бойових дій на Донбасі [6, ст.89].

Ескалація конфлікту призвела до того, що значна частина українців почали бачити в НАТО організацію, яка могла б сприяти встановленню миру та, водночас, відновленню територіальної цілісності країни. У травні 2017 року вступ до НАТО підтримували 43% українців, проти виступали 30%. Протягом 2017 року цей показник стабілізувався та, швидше за все, найближчим часом думка українців щодо можливого вступу до НАТО не зміниться.

У регіональному розрізі вступ до НАТО як і раніше підтримували жителі західних регіонів України (71%) та відносна більшість мешканців центральних областей (45%). У південних регіонах частка прихильників євроатлантичної інтеграції збільшилася, проте поступалася часткою противників (29% і 41%), а в Східній Україні вступ до НАТО підтримували лише 14% жителів. Втім, на вступ держави на альянс впливає передусім ряд політичних чинників.

Очевидно, що вступ України до НАТО викличе різку реакцію та може призвести до подальшої ескалації конфлікту на сході України та, в тому числі, до участі в ньому інших держав. Крім того, наявність нерегульованих територіальних суперечок також знижує шанси України на вступ до альянсу. Таким чином, на даний момент ймовірність офіційного вступу України до НАТО є вкрай низькою, що, втім, не виключає політичної підтримки з боку держав-членів альянсу.

Сьогодні складно уявити ситуацію, поширену кілька років тому, коли певна частина українців виступала за одночасне співробітництво з державами СНД та країнами Заходу. На офіційному рівні одним із основних змін стала фактична відмова України від просування ідеї нейтрального статусу держави. Питання, пов'язані із забезпеченням української армії на сьогоднішній день є одними з найбільш актуальних як для керівництва країни, так і для значної кількості мешканців України, багато з яких так чи інакше були залучені до

збройного конфлікту (військові, їхні родичі та мирні жителі, які проживають у прифронтовій зоні та зоні бойових дій) [18, ст.136].

Після подій у Криму і почала конфлікту на Донбасі двосторонні взаємини Росії та України фактично припинилися, неможливим стала і якась спільна діяльність із державами СНД у рамках міжнародних організацій. В той же час активізувалися контакти України з державами-членами ЄС та НАТО та, хоча не слід очікувати швидкого вступу України до однієї з цих організацій, можна з упевненістю говорити про сформоване євроінтеграційний вектор у зовнішній політиці країни. Пріоритет європейського та євроатлантичного зовнішньополітичного курсу було позначено та у низці документів, у тому числі в новій стратегії національної безпеки України, затвердженої у 2015 році.

У документі інтеграція у політичні та економічні структури Європейського Союзу розглядається як пріоритетний напрям зовнішнього і внутрішнього політики України. Також, згідно з стратегією, зовнішньополітична діяльність України спиратиметься на політику європейської та євроатлантичної інтеграції, що передбачає поглиблення всебічного співробітництва України з НАТО. Безумовно, на зовнішньополітичний вибір української держави вплинула низка факторів. У тому числі можна назвати і події у внутрішній політиці України, та реакцію на них українського суспільства. Однак одним з найважливіших став зовнішній фактор”, який пов'язаний із ставленням до української держави з боку зарубіжних партнерів. Незважаючи на те, що незалежність України визнана всіма державами-членами ООН, її сприйняття, як і раніше, суттєво різниться.

3.3. Інструментарій для формування та зміцнення національної ідентифікації на міжнародній арені та у межах державного кордону

З 2015 року український інститут світової політики спільно з TNS провів соціологічне опитування "Що думають європейці про Україну?" якому взяли

участь жителі 6 найбільших держав ЄС – Великобританія, Німеччина, Іспанія, Італія, Польща та Франція. Результати опитування показали, що основні асоціації з Україною, які виникли в європейців – війна (46%), Росія (18%), бідність (9%), Київ (8%) та Східна Європа (5%).

Таким чином, набір основних асоціацій з Україною пов'язаний насамперед із сучасним порядком денним, а також географічними фактами. Зазначимо, що як одна з основних асоціацій з Україною жителі найбільших країн західної Європи назвали Росію – лише у жителів Польщі ця асоціація не поширена. У той же час, по 9% мешканців Польщі асоціюють Україну з УПА та Львовом, що пов'язано зі складною історією польсько-українські відносини. Так чи інакше, дані опитування свідчать, що за 25 років незалежності самостійний образ України так і не сформувався в очах середньостатистичного мешканця європейської країни [20, ст.157].

У той же час більшість європейців позитивно або нейтрально ставляться до перспективи входження України до складу Євросоюзу: лише 1% респондентів виступили категорично проти вступу України до ЄС, а ще 10% висловилися проти будь-якого розширення ЄС. 14% респондентів вважають, що необхідно брати до уваги думку держав-сусідів, яка негативно ставиться до перспективи входження України до ЄС. Водночас більша частина аргументів проти приєднання України до ЄС, які виділили жителі європейських країн, пов'язана з поточною ситуацією в Україні та загалом відповідає точці зору значної частини українців.

Так, 35% європейців (зокрема 44% мешканців Німеччини та 45% - Польщі) зазначили, що Україна спочатку має подолати корупцію, а 26% (і 45% респондентів у Польщі) вважають, що Україні необхідно позбавитися від олігархів. 22% жителів провідних країн ЄС відзначили бідність України як фактор, який не дозволяє прийняти країну до складу ЄС, а 20% вважають, що Україна ще має довести свою відданість європейським цінностям. Зазначимо, що 30% європейців не змогли навести аргументів проти входження України до ЄС. Таким чином, основні аргументи мешканців європейських країн

співвідносяться з позицією європейських лідерів, які наголошують на необхідності якнайшвидшого проведення реформ в Україні. Зрозуміло, що на сьогоднішній день Україна не володіє достатніми ресурсами для успішного функціонування як держави-члена ЄС, однак у середньостроковій та довгостроковій перспективі сценарій, за якого Україна стане успішним та конкурентоспроможним європейською державою не варто виключати.

Серед основних аргументів у користь приєднання в майбутньому України до ЄС жителі європейських країн, зокрема, зазначили, що Україна "є частиною Європи" (31% респондентів), ще 30% вважають, що Україна має "мати такі ж права на членство у ЄС, як та інші держави". Водночас лише невелика частина респондентів спромоглася виділити вигоди для самого Євросоюзу від можливе членство України [34, ст.42].

Так, 15% респондентів вважають, що приєднання України до ЄС розширить стабільний європейський простір, а 12% відзначили, що це сприятиме економічному зростанню ЄС. Так чи інакше, логічним видається висновок про те, що успішність євроінтеграційного прагнення України залежить насамперед від ефективності її внутрішньої політики, а при ухваленні можливого рішення про можливість членства України в ЄС європейці керуватимуться в насамперед прагматичними міркуваннями, ретельно оцінюючи все переваги та ризики цього кроку для європейської спільноти. на сьогоднішній день Євросоюз не має зобов'язань перед Україною з точки зору забезпечення успішного євроінтеграційного руху.

Основне досягнення української дипломатії пов'язане із наданням громадянам України безвізового режиму для туристичних поїздок до країн ЄС, який почав діяти у 2017 році. Проте входження України до склад Євросоюзу найближчим часом не очікується: так, згідно оптимістичному прогнозу експерта Atlantic Council Андреса Аслунда, у разі успішного проведення реформ Україна зможе приєднатися до ЄС у 2030 році року; у свою чергу, голова Єврокомісії Жан-Клод Юнкер зазначив, що Україна не зможе стати членом ЄС та НАТО у найближчі 20-25 років [46, ст.14].

Глава Єврокомісії не випадково наголосив на одній пропозиції перспективи можливого членства України у двох організаціях: ЄС та НАТО. Європейський вектор сьогоденної зовнішньої політики України включає в себе прагнення українського керівництва до інтеграції не лише до ЄС, а й до НАТО. І з погляду розвитку євроатлантичного курсу ключове значення для України набуває зміцнення відносин із США.

У перші роки української незалежності США неодноразово наполягали на необхідності відмови України від статусу ядерної держави, розглядаючи наявність в Україні ядерного озброєння як можливу загрозу стабільності в регіоні. Після остаточної відмови України від ядерної зброї, закріпленої в Будапештському меморандумі, українсько-американські відносини стали поступово розвиватись.

Першим важливим документом, підписаним двома сторонами, можна вважати Хартію українсько-американського партнерства, дружби та співробітництва, підписану у листопаді 1994 року. У Хартії підкреслюється намір розвивати тісніші двосторонні відносини в різних галузях, включаючи політику, безпеку, економіку та культуру. Також віталось рішення України взяти участь у програмі НАТО "Партнерство заради миру", яке мало сприяти співробітництву між збройними силами двох країн.

У Хартії відзначається загальна для двох держав відданість демократичним цінностям та фундаментальне значення для двосторонніх відносин незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України. Безумовно, дана Хартія може розглядатися насамперед як декларація, що виводить відносини між офіційними Києвом та Вашингтоном на новий рівень, однак не передбачає чіткого механізму подальших дій.

Зазначимо також, що згадана співпраця у рамках програми НАТО "Партнерство в ім'я світу" торкалося більшої частини європейських держав, які не входять до НАТО, у тому числі й держави пострадянською просторі, включаючи Росію. Необхідно наголосити, що в ті роки вступ України до НАТО, на відміну від країн Балтики, які згодом (у 2004 році) приєдналися до

альянсу, не входило до планів США.

Роки президентства Леоніда Кучми та Білла Клінтона обидві сторони були зацікавлені у розвитку співробітництва, оскільки США прагнули підтримати проведення політичних та економічних реформ в Україні, а українська сторона розраховувала на залучення американських інвестицій. Після успіху Помаранчевої революції у 2004 році нове керівництво України у чолі з Віктором Ющенком було зацікавлене у розвитку відносин із США, у тому числі у контексті подальшої євроатлантичної інтеграції України. Євросоюз, як і Росія, були зацікавлені не лише у підтримці добросусідських відносин з Україною, але й зрештою висловлював прагнення інтегрувати країну до своїх структур [58, ст.70].

Особливе значення для розвитку відносин між Україною та ЄС мало взаємодію України з сусідніми державами Східної Європи, насамперед, Польщею та країнами Балтики. Досвід цих держав щодо реформування економіки та досягнення високого, в порівнянні з Україною, рівня життя, може бути використаний для майбутнього внутрішнього розвитку самої України.

Взаємини з кожною окремо державою ЄС представляють собою особливий інтерес і могли б стати предметом окремого вивчення, в тому числі у межах порівняльного аналізу. Так, можна відзначити різні моделі взаємин із сусідами – Угорщиною, Румунією, Польщею та Словаччиною, а також звернути увагу на основні аспекти, що впливають на динаміку відносин із державами західної Європи. Зрештою, відносини України та США склалися неоднорідно та багато в чому залежали від особистих зовнішньополітичних уподобань керівників двох держав.

Тим не менш, США розвивали двосторонні відносини з Україною, наголошуючи важливість її географічного положення з погляду зміцнення позицій США у Східній Європі. Україна, у свою чергу, була зацікавлена у залучення американських інвестицій та іншої економічної підтримки з сторони держав Заходу, і, насамперед, США.

Сьогодні підтримка України відповідає зовнішньополітичній стратегії

США, у тому числі точки зору глобального протистояння між США та державами СНД. Втім, подальший розвиток двосторонніх відносин багато в чому залежатиме від успішних перетворень у внутрішньополітичному просторі України. Слід коротко згадати і позиції інших держав під час вибудовування ними стратегії відносин із Україною. Китайсько-українські відносини на сьогоднішній день недостатньо розвинені, оскільки основною сферою інтересу Китаю є азіатський регіон, а нестабільність української економіки перешкоджає активному залученню китайських інвесторів [64, ст.48].

Серед держав СНД до основних партнерів України можна віднести Грузію та, частково, Молдову, для якої Україна є одним із двох, поряд із Румунією, сусідніх держав. Двосторонні відносини, в першу чергу, в економічній сфері Україна підтримує і з країнами ЄАЕС, насамперед всього, Білоруссю та Казахстаном. Проте ступінь політичного взаємодія України з цими державами обмежена.

Починаючи з 2014 року, Україна знову почала підтримувати резолюції ООН, визнають Абхазію та Південну Осетію частиною Грузії. З інших держав пострадянського простору дані резолюції традиційно підтримують країни Балтики, Грузія, Азербайджан та Молдова; проти голосують Вірменія, Білорусь та Росія; країни Центральної Азії, як правило, утримуються під час голосування. Голосування щодо резолюцій, пов'язаних з військовим конфліктом у Південній Осетії у 2008 році, проводились і в рамках Парламентська Асамблея Ради Європи.

У резолюціях ПАР висловлювала стурбованість визнанням державами СНД незалежності Південної Осетії та Абхазії підтримуючи територіальну цілісність Грузії. За подібну резолюцію, прийняту у вересні 2008 року, проголосували 93 члени ПАР, проти – 29, при цьому із 11 членів української делегації резолюцію підтримали 9 представників різних політичних сил. Проти проголосували лише два члени Партії регіонів. 2009 року резолюцію ПАР, що висуває низку вимог до Росії, підтримало 5 українських парламентаріїв, ще 3 – утрималися [76, ст.126].

У 2013 році подібну резолюцію підтримали 3 представники на той момент опозиційних прозахідних партій, а 3 представники (2 члени партії регіонів та 1 депутат КПУ) поряд з державами СНД проголосували проти. Таким чином, голосування представників України з цього питання в міжнародних організаціях залежало як від зовнішньополітичного курсу України в даний момент, так і від позиції представників різних українських політичних сил. У тому ж 2008 році відбулося одностороннє проголошення незалежності Республіки Косово, яке стало предметом серйозних суперечок серед різних держав-членів ООН. У жовтні 2008 року 77 держав-членів ООН звернулися до Міжнародного Суду з проханням винести консультативний висновок щодо відповідності одностороннього проголошення незалежності Косова норм міжнародного права. Україна утрималася від голосування за чи проти цієї резолюції.

В цей ж час, резолюцію підтримали Росія, Білорусь, Азербайджан, Казахстан та Киргизстан, а також деякі країни ЄС, у тому числі Іспанія, Румунія, Словаччина та Греція. Проти проголосували США та Албанія, які були зацікавлені у якнайшвидшому визнанні Косово незалежною державою. Надалі Україна так і не визнала незалежності Косова.

Петро Порошенко, який обіймав у 2011 році посаду міністра закордонних справ України, пояснив це тим, що проголошення незалежності Косова, а також Абхазії та Південної Осетії суперечить принципам міжнародного права. Резюмуючи зміст розділу, ще раз зазначимо, що сприйняття ролі України як суб'єкт міжнародних відносин є неоднорідним. Особливу увагу розвитку відносин з Україною приділяють держави Європи, оскільки економічні ресурси та людський капітал можуть дозволити країні в майбутньому претендувати на роль регіональної держави.

У свою чергу, США та Росія надають Україні важливу роль у насамперед з погляду утвердження своїх інтересів у східноєвропейській регіон. Зазначимо, що сама Україна довгий час не могла однозначно визначити своє місце у системі міжнародних відносин. Нейтральний позаблоковий статус України з

урахуванням її відмови від ядерного зброя міг стати гарантом стабільності у регіоні, проте зовнішньополітичний вибір, здійснений керівництвом країни у 2014 р. році, передбачає прагнення до інтеграції України до Євросоюзу та намір у перспективі приєднатися до НАТО. Слід наголосити, що цей вибір було зроблено багато в чому під впливом зовнішнього чинника [8, ст.38].

В цей ж час слід зазначити, що важливу роль, як і раніше, відіграє множинна ідентичність значної частини українських громадян. Сильні регіональні ідентичності продовжують впливати на уявлення українців та різних частинах країни, як і раніше, існують різні думки щодо кращого зовнішньополітичного курсу країни. Незважаючи на підтримку більшістю українців євроінтеграційного вектору розвитку країни, значна частина жителів південних та східних регіонів України виступає проти вступу до будь-якого політичного союз та проведення Україною незалежної політики.

Показники рівня підтримки НАТО, довіри до США та Росії, як і раніше, серйозно розрізняються на заході та сході країни, що свідчить про не до кінця сформованих зовнішньополітичних орієнтаціях у різних регіонах України. Можна припустити, що регіональний фактор, як і раніше, буде відігравати помітну роль у контексті подальшої реалізації зовнішньополітичного курсу України.

РОЗДІЛ 4

СОЦІАЛЬНА ТА КОРПОРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

В останні роки ми стали свідком сплеску популярності ідей соціальної відповідальності бізнесу, що виявилось у різкому збільшенні кількості програм та обсягів фінансування, що виділяються компаніями для реалізації програм корпоративної соціальної відповідальності. За півстоліття концепція соціально-корпоративної відповідальності пройшла шлях від разових заходів готельних компаній до невід'ємної складової сучасного менеджменту будь-якої солідної компанії. Як у західних, так і в вітчизняних компаніях принципи соціально-корпоративної відповідальності все більше інтегруються в систему управління, запроваджуються посади віце-президента компанії, відповідального за корпоративну-соціальну відповідальність, створюються спеціальні департаменти та відділи. Крім того, публікація соціальних звітів та впровадження етичних кодексів стало загальноприйнятою практикою.

Причиною такої підвищеної уваги стали дві зустрічні тенденції. З одного боку, бізнес шукав нові шляхи підвищення ефективності в мінливому світі. З іншого боку, повсюдно суспільство почало застосовувати все більший запит на соціальну відповідальність бізнесу. Глобальні економічні кризи останніх років лише підкріпили зазначені тенденції. В умовах нестачі бюджетних коштів на підтримку високих соціальних зобов'язань уряду багатьох країн активно сприяли залученню бізнесу до вирішення актуальних соціальних завдань. На основі конкретно-історичного та неінституційних підходів буде проаналізовано взаємодію бізнесу, суспільства та держави у справі розвитку суспільства через соціально-орієнтованих програм, а також сприйняття експертним співтовариством цієї взаємодії.

Як заведено у науковому світі, до початку аналізу необхідно внести ясність у термінологію. У сучасній літературі зустрічаються два близькі за змістом поняття: корпоративна соціальна відповідальність та соціальна відповідальність бізнесу. Як правило, термін соціально-корпоративної

відповідальності використовується при описі соціальної відповідальності окремо взятої компанії, тоді як «соціальна відповідальність бізнесу» співвідносять з відповідальністю всього бізнес-спільноти. Звісно ж, що у реальному житті ці два поняття є тотожними. Більш того, один із засновників практики соціально-корпоративної відповідальності в Україні С.В. Турчин зв'язує появу двох термінів не з науковою чи практичною доцільністю, а з двома різними перекладами терміну «бізнес» з англійської мови, де він позначає окрему компанію.

У цьому дослідженні спиратимемося на термін «корпоративна соціальна відповідальність», так як він не тільки є найбільш поширеною, а й узагальнюючою назвою так званої «зонтичної» теорії, увібрала в себе такі готельні напрямки як корпоративне громадянство, корпоративна стійкість, корпоративна соціальна діяльність, корпоративна соціальна сприйнятливість та багато інших. Проблема формулювання основних положень теорії соціально-корпоративної відповідальності обумовлена широтою сфери, що розглядається. Досить складно описати межі соціальної сфери, так як зрештою під цей опис може потрапити будь-який аспект людського життя. З іншого сторони, сам термін «відповідальність» також відкриває поле для дискусії. Ми можемо розглядати відповідальність як синонім надійності та чесності у вчинках, а можемо як синоніми словами «борг» і "обов'язок".

У першому випадку соціально-корпоративної відповідальності виступає як добровільна благородна діяльність, у другому – фірма ставиться у підлегле, підзвітне становище перед суспільством, державою, акціонерами та усіма іншими сторонами, з ким вона взаємодіє. Звідси походить множинність підходів до визначення соціально-корпоративної відповідальності та наявності великого кількості різноманітних, іноді суперечать один одному шкіл усередині загальної зонтичної концепції соціально-корпоративної відповідальності. Перед тим як розпочати аналіз найвідоміших напрямків наукової думки у цій сфері розглянемо три основні підходи до соціально-корпоративної відповідальності:

теорія корпоративного егоїзму, теорія корпоративного альтруїзму та компромісні теорії.

Теорія «корпоративного егоїзму» асоціюється зі знаменитим висловлюванням Мільтона Фрідмана про те, що «єдина соціальна відповідальність бізнесу – це давати прибуток». В основі цієї точки зору лежить переконання, що головна турбота менеджменту компанії – забезпечити максимально можливі прибутки власникам капіталу, зокрема акціонерам компанії. Тому будь-яке відволікання коштів та ресурсів на сторонні цілі, включаючи соціальну відповідальність, є неприпустимим. Крім того, прихильники цієї теорії йдуть ще далі, доводячи, що соціально-корпоративної відповідальності веде до підриву фундаментальних засад зведеного ринку та навіть до соціалізму. За цією логікою головна загроза, яку несуть у собі всі ідеї соціально-корпоративної відповідальності полягає у підриві свободи підприємництва та конкуренції, а роль держави у всіх сферах суспільного життя значно зростає.

Теорія «корпоративного альтруїзму» виходить із абсолютно протилежних поглядів. Так, головні прихильники такого підходу Д. Девіс, Р. Фрімен та інші говорять про те, що сучасні компанії настільки великі та впливові, що у процесі своєї діяльності вони залучають до своєї орбіти максимально широкі групи так званих "співучасників". У процесі своєї діяльності, особливо у не багатих країнах велика компанія може стати більш потужною та впливовою ніж сама держава. Її діяльність прямо і опосередковано впливає на соціально-економічне становище в країні, відповідно, будучи причиною всіх цих змін компанія зобов'язана відповідати за наслідки.

Прихильники цього підходу наголошують на необхідності добровільного характеру програм соціально-корпоративної відповідальності. На їхню думку, компанія не може обмежитися. Біля витоків теорії стояли такі дослідники як Г. Боуен, Т. Левітт, М. Фрідман, Р. Фрімен, Дж. Гелбрейт, К. Девіс та інші. У своїх дослідженнях вони фокусувалися на внутрішніх джерелах соціально-корпоративної відповідальності. У їхньому поданні бізнесмен з однієї сторони

відбиває цінності, властиві суспільству, у якому функціонує його компанія, з іншого боку – він сам бере участь у формуванні цих цінностей. Взаємодіючи із суспільством, особливо з місцевими спільнотами, а також враховуючи інтереси всіх своїх партнерів бізнесмен сам визначає ті цінності, якими керуватиметься його компанія.

До 70-х років сформувалося уявлення про соціально-корпоративну відповідальність як відповідність економічним, правовим, етичним та дискреційним очікуванням товариства від підприємства. Найбільш чітко цей підхід було сформульовано А.А. Кероллом, який побудував знамениту модель, названу згодом «пірамідою Керолла». Піраміда Керолла була і залишається однією з найпопулярніших теоретичних конструкцій для опису соціально-корпоративної відповідальності.

Однак до 80-х років усі частіше почала лунає критика, пов'язана з тим, що в даній піраміді різні види відповідальності існують як окремі категорії, не перетинаючи і взаємодіючи один з одним. В той же час, ідеї філантропічної відповідальності (або дискреційної, як вона називалася на початковому етапі), навпаки, набули розвитку. Спочатку під нею розумілася сфера, де суспільство ще чітко не сформулювало свій запит і менеджмент компанії керується своїми уявленнями про потреб суспільства, роблячи свій самостійний вибір.

В результаті з'явилася концепція корпоративної соціальної сприйнятливості. Найбільш відомі імена – Р.Акерман, Р. Бауер та ін., а також значний внесок у розвиток власної теорії зробив згаданий вище А. Керол. У рамках цієї концепції увага концентрується на здатності компанії оцінити та вгадати громадські очікування та відповідно реагувати ними. У рамках цієї логіки стратегії менеджменту були поділені на реактивні, оборонні, адаптивні та проактивні. Представляється, що теорія корпоративної сприйнятливості є швидше уточнюючою щодо більш широкої концепції соціально-корпоративної відповідальності, ніж окремим напрямом.

Приблизно в ці роки розвивалося ще одне напрям – корпоративна соціальна діяльність. Грунтуючись на піраміді Керолла, С Вартік, Ф. Кохран і

Д. Вуд створили нову тришарову модель, в якій об'єднали моральні принципи, зовнішні фактори, що впливають на компанію, а також рішення, що приймаються менеджментом компанії в пропонуваніх умов. У свою чергу всі три блоки поділяються ще на три фактори, куди орієнтується менеджмент компанії. Концепція, що набула найбільшого поширення в наші дні, а саме концепція співучасників, сформувалася до 90-х років. Початок цієї теорії було закладено Р. Фрімен. В основі лежить уявлення, що фірма працює не у вакуумі, а в реальному оточенні і для найбільш ефективної взаємодії доведеться враховувати інтереси всіх зацікавлених сторін (стейкхолдерів). До них можуть бути віднесені на внутрішньо-фірмовому рівні працівники компанії та акціонери, а на зовнішньому рівні – інвестори, постачальники, місцеві спільноти, ЗМІ, захисники навколишнього середовища, громадські організації. Можна говорити про те, що теорія співучасників стала «мостом» між теоретичними конструкціями та практичними рекомендаціями для менеджменту компанії. Саме цим пояснюється той факт, що на сьогодні вона є головною теорією у межах соціально-корпоративної відповідальності.

Аналіз поняття соціально-корпоративної відповідальності був би неповний без аналізу концепції "корпоративне громадянство". Під ним може розумітися як загальна ідентичність співробітників однієї фірми, так і уявлення про фірму як про цілісної структури. У першому випадку йдеться про те, що працівники компанії незалежно від її походження відчують себе її частиною аналогії зі своїми громадянством на національному рівні. У другому - компанія це суб'єкт, який, як і інші інститути, має свої права та обов'язки і цим формує суспільство.

Дана концепція була на піку популярності, коли стала очевидна криза мрії про загальне поняття добробуту. Вона була однаково прийнятна для менеджменту, суспільства та держави: компанія отримувала права, а не лише обов'язки обслуговувати громадські інтереси, держава – додаткові фінансові джерела, а суспільство – необхідні блага. У міру розвитку глобалізації теорія стала відходити другого плану, так як не змогла дати відповідь на питання які

цивільні права ставляться до транс-національних корпорацій, чи як визначити обсяг прав для компаній, які сильно відрізняються за розміром та фінансовою могутністю тощо.

Найбільш молодого та перспективного є теорія «корпоративної стійкості». Вона є продовженням та розвитком більш масштабної концепції – «сталий розвиток». Концепція сталого розвитку була сформульована 1987 р. у доповіді Брундтланда» і започаткувала нове розуміння цілей розвитку всього людства. Теорія корпоративної стійкості у певному сенсі є проекцією сталого розвитку на рівень однієї фірми. Серед найяскравіших послідовників цього напрямку варто назвати Дж. Елінгтона, Т. Діліка та багато інших. Так, саме Дж. Елінгтон вперше сформулював знамените сьогодні поняття потрійного результату (triple bottom line), тобто. відповідальність за трьома напрямками: економічним, соціальним та екологічним.

Важливо відзначити, що принцип потрійного підсумку лежить у основі сучасної системи нефінансової звітності, наприклад, міжнародних стандартів нефінансової звітності GRI (Global Reporting Initiative). Головна відмінність цього підходу від решти можна охарактеризувати як відхід від суто соціальних програм на користь більше широкого підходу, що включає всі три напрямки. З точки зору авторів концепції, досягнення будь-якої із заявлених цілей неможливе без досягнення успіху за іншими напрямками. Такий підхід призвів до того, що сьогодні концепція сталого розвитку, практично «поглинула» концепцію соціально-корпоративної відповідальності, зробивши її своєю частиною. Корпоративна соціальна відповідальність є зонтичною концепцією, що об'єднує під собою різні напрямки думки, які як доповнюють, і суперечать одна одній.

Найбільш популярними сьогодні у рамках концепції соціально-корпоративної відповідальності є концепції співучасників (стейкхолдерів), стійкого розвитку та корпоративної стійкості. Відбувається поглинання концепції соціально-корпоративної відповідальності більш масштабної концепції сталого розвитку. соціально-корпоративної відповідальності все

частіше розглядається не як окремий напрямок, а частина політики для досягнення цілей сталого розвитку. Аналіз позицій противників та прихильників соціально-корпоративної відповідальності свідчить, що зрештою обидві концепції ведуть до вирішенню тих самих проблем: збільшення прибутку компанії та зростання суспільного добробуту.

Незважаючи на різницю в походах сьогодні всіма визнано необхідність участі бізнесу у вирішенні соціально значимих задач, при цьому в основі цієї переконаності можуть лежати як етичні мотиви, так і прагнення максимально збільшити прибуток підприємства. Ефективність реалізації стратегій соціально-корпоративної відповідальності багато в чому залежить від зацікавленості персоналу підприємств. Організаційна ідентичність є одним з різновидів соціальної ідентичності, про що у формі сталого становища працівника у створенні, асоціації себе з нею та планування свого майбутнього в ній, висловлювання лояльності та прихильності даної організації, інтеріоризації корпоративних цілей, цінностей, норм і правил, прийняття рішень відповідно до інтересів організації.

Щоб мати можливість якимось чином оцінити організаційну ідентичність у рамках даного дослідження, пропонується низка параметрів-характеристик ідентичності персоналу, які включаю у собі: робочу мотивацію, включеність у роботу, плинність кадрів, задоволеність роботою, кваліфікацію, солідарність колективу, місію, ціль та цінності організації, а також такі характеристики організаційного середовища, як імідж та статус організації. Такий параметр як задоволеність роботою, також включає ряд показників: наскільки цікава робота, яку виконує співробітник, кар'єрні перспективи, розвиток та навчання персоналу (підвищення кваліфікації), можливість самореалізації, задоволеність заробітною платою, прийняття стилю управління, задоволеність відносинами з керівником та справедливість керівника у прийнятті різних кадрових рішень.

Організаційна ідентичність визначається особливостями внутрішньо-організаційної культури праці. З одного боку, певний тип організаційної культури може проводити сприйняття персоналом практик соціально-

корпоративної відповідальності в організації. З іншого боку, компанія, впроваджуючи практики соціальної відповідальності, може змінити чи навіть зруйнувати існуючу у ній культуру. Отже, природа соціально-корпоративної відповідальності має бути узгоджена з організаційною культурою, що сприятиме ефективної роботи підприємства. На практиці соціально-корпоративної відповідальності впливає велика кількість соціальних факторів: структура внутрішньо-організаційних комунікацій, трудові конфлікти та вміння менеджменту їх вирішувати, наявність системи зворотного зв'язку між менеджментом та персоналом.

Вплив на практику соціально-корпоративної відповідальності має і такий фактор, як колективізм та індивідуалізм. Індивідуалізм відноситься до товариств із вільними зв'язками для людей. Колективізм, з іншого боку, означає відокремлення людей із групами (командами). Команда надає «захист» та стійке становище окремих її членів в обмін на лояльність та дотримання встановлених правил та норм. Переважає конформність у більш індивідуалістичному середовищі проявляється лідерство та дотримання особистим інтересам. Організаційна культура в більшості випадків визначає середовище, в якій розробляється стратегія організації та впроваджуються практики соціально-корпоративної відповідальності. Якщо культура організації сприяє відносинам із зацікавленими сторонами, правовим і етичним нормам і моральної поведінки, вона також впливатиме на розвиток. Орієнтована на відповідальність організаційна культура може стимулювати готовність взяти участь у впровадженні та позитивно оцінити ініціативи соціально-корпоративної відповідальності у компанії.

Корпоративна соціальна відповідальність як спосіб формування. Ідентифікація людини зі своїм місцем роботи є важливою аспектом для будь-якої компанії, особливо при врахуванні сучасних тенденцій, пов'язаних з цілями сталого розвитку ООН і які у зазначених стандартах соціально-корпоративної відповідальності. Компанія має бути впевнена у своїх співробітниках і тому, що персонал підтримає її перехід на нову модель корпоративної стійкості. В

України наявність позитивної організаційної ідентичності зараз дуже актуально, так як більшість компаній знаходяться на стадії переходу від моделі соціально-корпоративної відповідальності 1.0 до моделі соціально-корпоративної відповідальності 2.0, а найбільші українські компанії, які мають вихід на міжнародні ринки, що поступово рухаються до моделі соціально-корпоративної відповідальності 3.0.

Що стосується взаємовпливу корпоративної соціальної відповідальності та організаційної культури, то можна зробити висновок, що ефективність реалізації практик соціальної відповідальності залежить від того, чи є принцип етичності та відповідальності перед зацікавленими сторонами компанії переважаючий у конкретній організаційній культурі. Відповідно, прийняття співробітниками етичної культури, лояльність до соціально-відповідальної діяльності та розуміння необхідності реалізації такої діяльності в сучасних реаліях дозволяє сформувати сильну організаційну ідентичність працівників з компанією. Абсолютна полярність зазначених експертами тенденцій показує, що українські компанії сильно відстають від західноєвропейських компаній у сфері розробки і реалізації стратегій соціально-корпоративної відповідальності.

У той час, як міжнародні компанії вже на повну реалізують практики згідно концепції соціально-корпоративної відповідальності 2.0 і готують ґрунт до впровадження соціально-корпоративної відповідальності 3.0, багато українських компаній продовжують залишатися на першій стадії (орієнтація в основі на разові благодійні акції та соціальні проекти) і поки що не прагнуть виходити нові рівні. Що стосується швидшої трудової адаптації та соціалізації нових співробітників, то тут усі експерти погоджуються з тим, що слідування принципам корпоративної соціальної відповідальності та концепції сталого розвитку справді має належний ефект.

Це робиться для того, щоб персонал краще розумів, що корпоративна соціальна відповідальність як спосіб формування яку політику у сфері сталого розвитку проводить компанія. «Ми дуже багато говоримо про стійкий розвиток у професійному середовищі, виступаємо в університетах, а на практиці людина

часто не стикається з цим під час робочого процесу. Тому ми намагаємося адаптувати програму молодих лідерів так, щоби на кожному етапі ротації щось було, навіть якщо це безпосередньо не пов'язане з їхньою діяльністю» – стверджує, наприклад, експерт. В іншій, вже українській компанії для нових співробітників проводять різноманітні посвяти, наприклад, літні корпоративні заходи – день народження компанії.

Таким чином, програми розвитку персоналу дійсно мають ефект, і чим більша організація, тим більше значення цих програм адаптації. Тому що у невеликих організаціях існує пряма комунікація, вона породжується середовищем. А у великих компаніях найчастіше людина століття не завжди навіть може осмислити, чим він займається, і на якому рівні ієрархії, хто за що відповідає. Тому у філіях іноземних компаній і в багатьох українських корпораціях існують програми адаптації, включають менторство, корпоративні онлайн-курси, які покликані ввести людину у внутрішньо-фірмове соціальне середовище. Якщо організації існує сформована традиція соціальної відповідальності, то людина з перших днів починає розділяти ці цінності, інакше вона не зможе нормально працювати у цій організації. Він сприймає це як певну поведінкову матрицю. Використання різних практик включення нових співробітників у діяльність компанії є обов'язковою умовою для успішної організаційної адаптації.

Переходячи до питання, що ставлення співробітників до компанії, в якій вони працюють, може змінюватися під впливом реалізації в даний час компанії практикують соціально-корпоративної відповідальності, експерти, в основному, погоджуються з таким висновком. Дотримання компанії принципам соціальної відповідальності створює позитивну атмосферу у межах робочого процесу. Тобто у компанії має існувати певне середовище, де керівництво дотримується певної етики ведення бізнесу, створює певні умови. У цьому випадку співробітники включатимуться у реалізацію спільної стратегії соціально-корпоративної відповідальності компанії.

У результаті, на реальних прикладах, можна побачити якийсь сильний розрив у розвитку корпоративної соціальної відповідальності спостерігається в українських та іноземних компаніях. Корпоративна культура постає як меж реалізації відповідальних практик, а на ідентичність персоналу впливають разові заходи з метою заохочення за виконання роботи та різні тренінги, що проводяться HR-відділом, які носять, в основному формальний характер.

Тут практикується та діяльність, яка дає позитивні ефекти як у напрямку позитивного впливу на зовнішнє середовище (на стейкхолдерів компанії), і у напрямі позитивного впливу на внутрішнє середовище (на співробітників).

Корпоративна соціальна відповідальність визначається як моральна цінність і стає невід'ємною частиною корпоративної культури компанії, яка відображається в місії, цілі та у повсякденній поведінці персоналу. Дослідження показало, що українські компанії все ще відстають від іноземних, але, проте, вони вже активно включені у розвиток корпоративної соціальної відповідальності: створюються спеціальні організації, такі як Асоціація етики бізнесу та соціально-корпоративної відповідальності та Національна Рада з корпоративного волонтерства проводяться різноманітні конкурси кращих соціальних та екологічних проектів.

В Україні також активно розвивається міжгалузєва кооперація компаній з метою реалізації масштабних соціально-відповідальних проектів, а ця діяльність, згідно з моделями корпоративної стійкості знаходиться вже в парадигмі реалізації моделі соціально-корпоративної відповідальності -1.0, коли компанії об'єднують свої зусилля та ресурси у вирішенні соціальних та екологічних проблем. А це означає, що за деякими напрямками, український бізнес йде все ж таки нарівні з міжнародними компаніями.

РОЗДІЛ 5

ЦИВІЛЬНИЙ ЗАХИСТ

У даному розділі роботи розглянуто основні заходи і засоби захисту населення і територій в надзвичайних ситуаціях.

Для підвищення рівня громадського здоров'я органи державної влади повинні реалізувати ефективні механізми державної соціально-економічної політики, приймати програми громадської безпеки. Влада має нести відповідальність за управління людськими і матеріальними ресурсами, за визначення пріоритетів у їх розподілі, координації завдань з організації навчань, інформуванні громадян про ймовірність виникнення епідеміологічних загроз. В умовах глобальної соціально-економічної кризи необхідно відновлювати капітал довіри до влади і робити це можна єдиним способом, - надаючи достовірну, а головне доступну інформацію населенню.

Епідеміологічні загрози характеризуються невизначеністю, значними соціально-економічними наслідками, що створюють потенційну загрозу для суспільства, безпечної життєдіяльності громадян, нормального функціонування органів державної влади. Непередбачуваний перебіг епідемій, доволі висока смертність, відсутність ефективних препаратів і початкові заперечення існування епідемії як такої, не сприяють консолідованим діям, існуюча кількість інфікованих викликає соціальне занепокоєння, а інформаційні повідомлення посилюють почуття тривоги за здоров'я та життя громадян.

У близькому майбутньому слід очікувати подальшого розширення сервісів електронної держави, починаючи від доступу до публічних послуг і закінчуючи розвитком електронної демократії. Поширення отримують онлайн-сервіси, що дозволяють знизити число можливих контактів клієнтів один з одним та з співробітниками органів державної влади. Прогнозовано будуть домінувати механізми соціальної регуляції та соціального забезпечення мінімального рівня життя в обмін на обмеження громадянських прав, що є

глобальним трендом, який веде до перегляду принципів демократії на користь високого ступеня дисциплінарної регуляції суспільного життя.

Соціально-економічна криза змінює структуру зайнятості в секторі малого та середнього бізнесу і створює можливості для її зростання в окремих галузях, у тому числі цифровій галузі, логістиці, онлайн-торгівлі. Частка цих галузей росла і в докризовий період, отож значний вплив на зміну структури зайнятості повинні мати процеси цифровізації економіки, які прискорилися в умовах кризи у період епідеміологічних загроз. Як песимістичний сценарій можна очікувати відхід, або остаточне переміщення в тіньову економіку до половини суб'єктів малого та середнього бізнесу.

Криза пандемії COVID-19 спричинилася до базової суспільної трансформації, яка детермінована сучасним соціально-економічним станом в Україні. Пандемія спровокувала в Україні термінові заходи з пом'якшення наслідків довготривалого характеру для фінансово-економічних систем і національної безпеки в цілому. Посилює вплив пандемія COVID-19 й на існуючі соціально-економічні кризові явища і спалах хвороб, що лягають додатковим навантаженням на систему охорони здоров'я в нашій державі та провокують відсутність стабільності в суспільстві.

Трансформація державної соціально-економічної політики неможлива без інституційних перетворень, спрямованих на подальший розвиток базових соціальних, політичних й економічних інститутів суспільства, а будь-які фактори оптимізації в механізмах реалізації державної політики соціально-економічною сферою мають різне спрямування. Організаційно координуючи функціонування органів державної влади та інститутів громадянського суспільства слід зазначити, що низка значущих і необхідних кроків, що належать до сфери державної соціально-економічної політики, до цього часу ще не сформовані у боротьбі з епідеміологічними загрозами.

Як тільки соціально-економічна криза, яка викликана епідеміологічними впливами буде остаточно взята під контроль, необхідно буде вжити заходів для вирішення проблеми зростання темпів продуктивності економіки протягом

найближчого часу, і зосередити увагу на структурних реформах, необхідних для покращення довгострокових перспектив соціально-економічного зростання. Непередбачуваний перебіг епідеміологічних впливів, доволі висока смертність, відсутність ефективних препаратів є завданням органів державної влади для діяльності з протидії розповсюдження епідемій.

Органи державної влади повинні розширювати спектр медико-соціальних послуг з урахуванням адресності, соціально-демографічних характеристик споживачів даних послуг та їхніх потреб. Розуміючи логіку зазначених аргументів можна стверджувати, що суспільно-владна взаємодія у даній сфері має базуватися на показниках, за якими можна усвідомити рівень соціального капіталу, так як окремі частини суспільства по-різному реагують на пандемію, усвідомлюють реальність цієї загрози та готові виконувати жорсткі вимоги соціальної ізоляції. Невиконання необхідних функцій охорони здоров'я і соціального захисту населення спричинятиме негативні суспільні наслідки збільшуючи навантаження на соціум в майбутньому.

З метою захисту населення, зменшення втрат та шкоди економіці в разі виникнення надзвичайних ситуацій проводиться спеціальний комплекс заходів. Він передбачає проведення наступних дій:

Оповіщення та інформування.

1) Оповіщення про загрозу і постійне інформування населення досягається завчасним створенням і підтримкою в постійній готовності загальнодержавної, територіальних та локальних автоматизованих систем оповіщення населення в зонах можливого катастрофічного затоплення, районах розміщення радіаційно і хімічно небезпечних підприємств, інших потенційно небезпечних об'єктів.

2) Спостереження і контроль.

Спостереження і контроль за довкіллям, продуктами харчування та водою забезпечується: створенням і підтримкою в постійній готовності загальнодержавної і територіальних систем спостереження і контролю з включенням до них існуючих сил та засобів контролю незалежно від

підпорядкованості; організацією збору, опрацювання і передачі інформації про стан довкілля, забруднення продуктів харчування, харчової сировини, фуражу, води радіоактивними, хімічними речовинами і патогенними мікроорганізмам; надання населенню можливості придбати найпростіші засоби захисту і контролю для особистого користування.

3) Укриття в захисних спорудах.

Укриттю в захисних спорудах підлягає все населення відповідно до його належності до груп (працююча зміна, населення, яке проживає в небезпечних зонах тощо). Створення фонду захисних споруд досягається шляхом: комплексного освоєння підземного простору, міст і населених пунктів; масового будівництва в період загрози найпростіших сховищ та укриттів; завчасного будівництва за рішення Кабінету Міністрів України окремих сховищ та протирадіаційних укриттів.

4) Інженерний захист.

Заходи інженерного захисту території можуть істотно вплинути на ефективність цивільного захисту, так як передбачають проведення комплексу будівельних та інших заходів щодо запобігання виникнення надзвичайних ситуацій.

5) Евакуаційні заходи. В умовах неповного забезпечення захисними спорудами в містах та інших населених пунктах, які мають об'єкти підвищеної небезпеки, а також у воєнний час основним способом захисту населення є евакуація і розміщення його у приміській зоні.

Евакуації підлягає населення, яке проживає в населених пунктах, що знаходяться у зонах можливого катастрофічного затоплення, небезпечного радіоактивного забруднення, хімічного ураження, в районах прогнозованого виникнення локальних збройних конфліктів у 50-кілометровій прикордонній смузі, в районах виникнення стихійного лиха, великих аварій і катастроф (якщо виникає безпосередня загроза життю та заподіяння шкоди здоров'ю людини).

Залежно від обстановки, яка склалася на час надзвичайної ситуації, може бути проведено загальну або часткову евакуацію населення тимчасового або безповоротного характеру.

У мирний час евакуація населення планується на випадок:

- загальної аварії на атомній електростанції;
- усіх видів аварій з викидом сильнодіючих отруйних речовин;
- загрози катастрофічного затоплення місцевості;
- великих лісових та торф'яних пожеж, землетрусів, зсувів, інших геофізичних і гідрометеорологічних явищ з тяжкими наслідками, що загрожують населеним пунктам.

Евакуаційні заходи здійснюються за рішенням місцевих органів виконавчої влади, виконавчих органів рад, уповноважених органів з питань надзвичайних ситуацій та цивільного захисту населення відповідного рівня.

Евакуація населення здійснюється комбінованим способом, який передбачає у мирний час вивезення основної частини населення з міст і небезпечних районів усіма видами наявного транспорту у поєднанні з виведенням найбільш витривалої частини населення пішки.

б) Медичний захист

Заходами запобігання або зменшення ступеня ураження людей, своєчасного надання допомоги постраждалим та їх лікування, забезпечення епідемічного благополуччя в районах надзвичайних ситуацій є:

- планування і використання існуючих сил і засобів органів охорони здоров'я незалежно від їх відомчої належності;
- розгортання в надзвичайних умовах необхідної кількості лікувальних закладів;
- своєчасне застосування профілактичних медичних препаратів;
- контроль за продуктами харчування, питною водою і джерелами водопостачання;
- завчасне створення і підготовка спеціальних медичних формувань;

- накопичення медичних засобів захисту, медичного та спеціального майна і техніки;
- підготовка медичного персоналу та загальне медико-санітарне навчання населення.

7) Біологічний захист

Захист від біологічних засобів ураження включає своєчасне виявлення чинників біологічного зараження, їх виду і масштабів, проведення комплексу адміністративно-господарських, режимно-обмежувальних і спеціальних протиепідемічних та медичних заходів.

Захист від біологічних засобів вимагає:

- своєчасного використання колективних та індивідуальних засобів захисту;
- введення режимів карантину та обсервації;
- знезаражування осередку ураження;
- проведення екстреної та специфічної профілактики;
- додержання протиепідемічного режиму об'єктами господарювання, лікувальними закладами і населенням.

8) Радіаційний і хімічний захист.

Цей захист включає заходи з виявлення й оцінки радіаційної та хімічної обстановки, організацію і здійснення дозиметричного і хімічного контролю, розроблення типових режимів радіаційного захисту, забезпечення засобами індивідуального захисту, організацію і проведення спеціальної обробки.

Виконання вимог даного виду захисту досягається: завчасним накопиченням і підтримкою в готовності засобів індивідуального захисту і приладів радіаційної і хімічної розвідки та контролю, обсяги і місця зберігання яких визначаються диференційовано відповідно до встановлених зон небезпеки; забезпеченням зазначеними засобами перш за все особового складу формувань, який бере участь у проведенні рятувальних та інших невідкладних робіт в осередках ураження, а також персоналу радіаційно і хімічно небезпечних об'єктів економіки та населення, яке мешкає в зонах небезпечного

зараження навколо них; своєчасним впровадженням засобів, способів і методів виявлення й оцінки масштабів і наслідків застосування агресором зброї масового ураження й аварій (руйнувань) на радіаційно та хімічно небезпечних об'єктах господарювання, у тому числі літаків (вертольотів) цивільної авіації, для ведення повітряної радіаційної розвідки місцевості; створенням уніфікованих засобів захисту, приладів і комплектів радіаційної, хімічної розвідки та дозиметричного контролю як для воєнного, так і для мирного часу.

У сфері захисту населення і територій НС :

- ✓ планують і здійснюють необхідні заходи для захисту своїх працівників, об'єктів господарювання та довкілля від НС ;
- ✓ розробляють плани локалізації і ліквідації аварій (катастроф) з подальшим погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади, до компетенції якого віднесено питання захисту населення і території від НС ;
- ✓ підтримують у готовності до застосування сили і засоби із запобігання виникненню та ліквідації наслідків НС ;
- ✓ створюють та підтримують матеріальні резерви для попередження та ліквідації НС ;
- ✓ забезпечують своєчасне оповіщення своїх працівників про загрозу виникнення або про виникнення НС .

У сфері захисту населення і територій від НС зобов'язане:

- ✓ дотримуватися заходів безпеки, не допускати порушень виробничої дисципліни, вимог екологічної безпеки;
- ✓ вивчати основні способи захисту населення і територій від наслідків НС техногенного та природного характеру, надання першої медичної допомоги потерпілим, правила користування засобами захисту;
- ✓ дотримуватися відповідних вимог у разі виникнення НС.

Системна діяльність органів державної влади у формуванні та реалізації соціально-економічної політики у період епідеміологічних загроз, виробленні політичних та управлінських рішень, посилення уваги вчених різних сфер знань

до цієї проблематики не є випадковими. Адже питання державної соціально-економічної політики, громадського здоров'я, соціального забезпечення стосуються широких верств суспільства. Світ швидко змінюється і це потребує відповідного реагування, адже зростання кількості населення, глобальні зміни клімату, стрімкий розвиток цифрової економіки, а також масштабні епідеміологічні загрози створюють як виклики, так і нові можливості.

Україна має суттєві стратегічні переваги завдяки природним ресурсам, географічному розташуванню та якості людського капіталу, що загалом може стати основою для економічного зростання держави. Натомість низка перепон стоять на заваді реалізації власного потенціалу, тому необхідно посилити свої позиції на світовій арені, що сприятиме підвищенню рівня добробуту населення, як основної мети державної соціально-економічної політики. Тому, Постановою Кабінету Міністрів України була затверджена Національна економічна стратегія на період до 2030 року, оскільки важливо мати узгоджене бачення щодо стратегічного курсу соціально-економічної політики, що враховуватиме глобальні тренди та внутрішні можливості держави.

Підставою для прийняття рішень щодо довгострокового розвитку держави та першим кроком у розробленні Національної економічної стратегії стало визначення рівня соціально-економічного розвитку України сьогодні та можливості для зростання в майбутньому. Враховуючи те, що останнім часом проблеми поширення епідеміологічних захворювань є властивою для будь-якої країни світу незалежно від її соціально-економічного рівня розвитку, в тому числі й для України, постає питання, як зменшити епідеміологічні впливи, економічне навантаження на бюджет держави, а також матеріальний тиск на українське суспільство.

Економічно розвинуті країни, де громадянин і реалізація його прав мають найвищу цінність удосконалюється формування державної соціально-економічної політики у період епідеміологічних загроз. Епідемії стали несподіваним і важливим каталізатором для позначення соціально-економічних контурів нових моделей громадянського суспільства у різних країнах світу.

Держава як регулятор суспільно-владних відносин зобов'язана створити умови для запобігання масового поширення епідемій, що ставить нові завдання перед службами соціального захисту населення на всіх рівнях, а відповідно й органами державної влади на місцях.

Дана передумова стає основою для пошуку ефективних механізмів реалізації державної соціально-економічної політики у період епідеміологічних загроз та вимагає наукового обґрунтування пропозицій в цьому напрямі. Спалахи епідеміологічних захворювань перевіряють на міцність національні системи охорони здоров'я, потенціал протидії, ступінь готовності та швидкість реагування на кризові явища епідеміологічного характеру. Для того, щоб забезпечити необхідний захист від епідеміологічних загроз, першочергова увага у тому числі повинна приділятися створенню безпечних умов праці громадян. Ключове значення має відводитися своєчасності подання інформації про поширення епідемій, засобам індивідуального захисту і навчання їх правильного використання.

Державна соціально-економічна політика має уособлювати нову систему механізмів державного управління, реалізовувати які необхідно у сукупності з застосуванням новітніх управлінських підходів на всіх структурно-функціональних рівнях. Стратегії соціально-економічного розвитку визначають ключові проблеми, потенційні напрями і шляхи їх розв'язання для формування нової державної соціально-економічної політики у період епідеміологічних загроз, обґрунтовуючи нормативно-організаційні трансформації та реалізацію нових економічних механізмів. Також, потребує удосконалення чинна нормативно-правова база у контексті регулювання суспільно-владних відносин, що виникають у зв'язку з поширенням епідемій.

ВИСНОВКИ

Проведений у дослідженні аналіз основних регіональних аспектів української ідентичності та їх впливу на зовнішню політику України дозволив дійти низки висновків. Зовнішньополітичний курс, який проводить українська держава, залежить від ряду факторів, у тому числі від переваг мешканців різних регіонів України.

У період із 1991 по 2021 рр. Україна проводила не завжди послідовну багатовекторну політику, прагнучи підтримки балансу у відносинах із державами Заходу та державами СНД. Цей курс також дозволяв не порушувати рівновагу між регіонами України з найбільш вираженим регіональною самосвідомістю, однією з характеристик якої традиційно були чіткі зовнішньополітичні орієнтації. Надалі реалізовувався також зовсім послідовний курс, у якому зв'язку з Заходом ставали домінуючими.

Регіональна самосвідомість мешканців інших регіонів України співіснує з громадянською ідентичністю, виступаючи як культурна особливість регіону. При цьому слід відзначити сильну галицьку ідентичність мешканців трьох областей західної України (історичної Галичини), яка тісно пов'язана з історією регіону і багато в чому будується на уявленнях про його особливу роль, яка передбачає об'єднання українців у рамках однієї держави.

Галицька ідентичність нерозривно пов'язана з загальноукраїнською громадянською самосвідомістю, що сприяє збільшенню впливу регіону та зміцнення в Україні української культурної традиції. Крім цього, мешканці цього регіону висловлюють найбільшу підтримку європейської та євроатлантичної інтеграції України.

На сьогоднішній день зовнішньополітичні орієнтації, традиційні для мешканців Галичини, поширюються на інші регіони України. Особливості ідентичності жителів інших регіонів країни у меншій ступеня корелюють зі своїми зовнішньополітичними орієнтаціями. Так, основою для регіональної ідентичності мешканців Закарпаття насамперед стали специфічні культурні

риси та особливий історичний досвід регіону.

В інших областях України регіональна ідентичність виражена більш слабо, а зовнішньополітичні уподобання їх мешканців залежать від низки факторів. Загалом за роки незалежності України спостерігалось поступове просування із Заходу на Схід країни підтримки ідеї європейської інтеграції України. Події 2014 року посилили та прискорили цей процес.

Важливим фактором, що впливає на вибір зовнішньополітичного курсу також є сприйняття України з боку інших суб'єктів міжнародних відносин. Особливу увагу розвитку відносин з Україною надають держави Європи. Можна констатувати, що Україна є важливим партнером для низки держав Європейського Союзу; в першу чергу, для Польщі та країн Балтики.

У свою чергу, США та Росія розглядають Україну в першу чергу з погляду утвердження своїх інтересів у східноєвропейському регіоні. Слід визнати, що керівництво РФ не змогло скористатися культурною близькістю жителів двох країн та позитивним ставленням зі сторони переважної кількості українців у 1991-2013 роках.

Гуманітарне співпраця між державами СНД та Україною була недостатньо розвинена та слабка підтримувалось інституційно, зберігаючись насамперед завдяки особистим ініціативам громадських та політичних діячів двох країн на державному рівні здійснювалися лише не дуже ефективні спроби розвитку економічного співробітництва з Україною через її залучення до міждержавних організацій, у тому числі Митного союзу. Однак євразійський вектор інтеграції так і не зміг стати пріоритетним для українського керівництва.

Водночас події 2014 р. та наступних років визначили особливу роль США, які на сьогоднішній день розглядаються українською керівництвом як гарант незалежності України, незважаючи на, як і раніше, неоднозначне ставлення до США та НАТО в ряді регіонів Південної та Східної України. Військові дії на Донбасі спричинили і відмову України від статусу нейтральної позаблокової держави, закріплений у 2015 р. у стратегії національної безпеки країни. В свою чергу, підтримка України відповідає і зовнішньополітичній

стратегії США, в тому числі з погляду глобального протистояння між США та державами СНД. Отже, сьогодні можна констатувати здійснення Україною вибору зовнішньополітичного курсу, який позначений в офіційних документи та заяви керівників країни. Тим не менш, на зовнішню політику України, як і раніше, впливає низка факторів, у тому числі внутрішньополітичні процеси, які можуть змінюватися в міру наближення парламентських та президентських виборів. Також значною мірою зовнішньополітичний курс залежить від позиції ключових зарубіжних партнерів країни.

Сценарії вирішення збройного конфлікту на Донбасі також припускають використання Україною різних зовнішньополітичних стратегій. Особливу увагу слід приділити тенденціям, пов'язаним із зміною уявлень жителів регіонів України про кращому зовнішньополітичному курсі країни. Звісно ж, що в у разі падіння довіри українців до чинної влади існує ймовірність зниження показника підтримки євроінтеграційного вектору зовнішньої політики України.

Вже сьогодні аналіз соціологічних даних дозволяє говорити про збільшення частки українців, які виступають проти вступу України в будь-який політичний союз та проведення незалежної політики. Крім цього, незважаючи на позицію керівництва країни, показники ставлення до НАТО, довіри до США та Росії, як і раніше, значно відрізняються на заході та сході країни. При цьому, за даними на 2020 рік, найбільшою мірою жителі різних регіонів України довіряють Білорусі, незважаючи на її військову та політичну співпрацю з державами СНД. Ці дані свідчать про не до кінця сформованих зовнішньополітичних орієнтаціях у різних регіонах України.

При цьому найсерйозніші відмінності у зовнішньополітичних орієнтаціях, як і раніше, існують між жителями областей з найбільш вираженою регіональною самосвідомістю Галичини та Донбасу. Таким чином, дослідження показало, що стійка регіональна ідентичність, як правило, корелює з певними уявленнями про кращому зовнішньополітичному курсі країни. При цьому більшість жителів України, володіючи особливими культурно-мовними характеристиками, як і раніше не має чіткого політичного світогляду, який

схильний до зміни з часом під впливом низки чинників. Україна залишається державою з яскраво вираженими регіональними відмінностями, які сформувалися у зв'язку з особливим історичним досвідом різних регіонів країни.

Проведений аналіз показав, що ідея загальноукраїнська громадянської ідентичності має підтримку на державному рівні та поділяється більшістю мешканців України. У той же час, поряд з усвідомленням себе частиною української держави, для значної частини українців, як і раніше, важливі їхні етнічні, культурні та мовні особливості, які можуть бути пов'язані з фактором належності до певного регіону. Таким чином, регіональні аспекти української ідентичності є важливим фактором, що надає істотний вплив геть в усьому здійсненні Україною зовнішньополітичного курсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Альбом проектів. Програма транскордонного співробітництва Польща-Білорусь-Україна 2007 – 2013 / За ред. Г. Рибарска. Варшава: Центр Європейських Проектів, 2015. с. 259.
2. Артёмов І. В. Транскордонне співробітництво як важливий чинник підвищення регіональної конкурентоспроможності. Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. : Історія. 2013. Вип. 2. С. 44-51.
3. Борщевський В. В., Куцаб-Бонк К. К. Інституційні аспекти конвергенції соціально-економічного простору транскордонного регіону. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер.: Економіка, 2016. С. 201-206.
4. Булюк В. В. Методичні підходи до оцінки ефективності транскордонного співробітництва. Культура народів Причорномор'я. 2008. № 140. С. 79-81.
5. Гоблик В. В. Транскордонні регіони в системі транскордонного співробітництва України. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональна конвергенція та транскордонні ринки: зб. наук.пр. / відп. ред. Кравців В.С. Львів, 2011. Вип. 5 (91). 2011. С. 114-123.
6. Гончаренко Н. І., Ханова О. В., Шуба М. В. та ін. Українсько-російське транскордонне співробітництво: сучасний стан і перспективи: монографія. / За ред. проф. А. П. Голікова. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 236 с.
7. Гуменюк А. М. Механізми зміцнення економічної безпеки прикордонних територій. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2014. Вип. 4. С. 99-107.
8. Де Сото Е. Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на Заході і ніде більше / пер. з англ. Микола Климчук. К. : Наш формат, 2017. 232 с.
9. Дудка О. О. Вплив транскордонного співробітництва на розвиток інноваційного підприємництва у західноукраїнському прикордонні.

Технологический аудит и резервы производства = Технологічний аудит та резерви виробництва : науч. журн. / Полтав. гос. аграр. акад., ЧП "Технолог. центр". Харьков, 2013 . № 6/6(14). С. 22-24.

10. Економіка регіонів у 2015 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ: аналіт. доп. / О. В. Шевченко, В. І. Жук, К. Г. Юрченко, О. А. Баталов [та ін.]; за заг. Ред Д. І. Олійник. К.: НІСД, 2015. 116 с.
11. Економічна безпека: навч. посіб. за ред. д-ра екон. наук, проф. З. С. Варналія. К.: Знання, 2009. 647 с.
12. Забарна Е. Специфіка малого підприємництва в соціально економічному розвитку регіонів України. Економічний форум. 2016. №2. С. 101-109.
13. Закон України Про внесення змін до деяких законів України щодо транскордонного співробітництва від 04.09.2018, №2515-VIII. Законодавство України. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2515-vii>.
14. Закон України Про індустриальні парки від 04.07.2013, № 406-VII. Законодавство України. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5018-17>.
15. Закон України Про національну безпеку України від 21.06.2018, № 2469-VIII. Голос України. Газета Верховної Ради України URL: <http://www.golos.com.ua/article/304933>.
16. Закон України Про основи національної ідентифікації України від 19.06.2003, № 964-IV (стаття 7).
17. Законодавство України. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
18. Законодавство України. Офіційний портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>.
19. Звіт про діяльність за 2007-2017 рр. «10 років спільно для розвитку Карпат». Асоціація «Єврорегіон Карпати-Україна». URL: http://euroregionkarpaty.com.ua/images/Звіти_про_діяльність/Zvit_web.pdf.

20. Інформаційне забезпечення транскордонного співробітництва України: теоретичні аспекти : кол. моногр. / А. М. Митко, Б. М. Юськів, Н. П. Карпчук [та ін.]; наук. ред. Є. Б. Тихомирова, за заг. ред. А.М. Митко. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. 268 с.
21. Інформаційний бюлетень «Інструменти економічного розвитку місцевих громад: кращі європейські практики у сфері ТКС» Newsletter “Instruments of local communities’ economic development: best European practices in the sphere of CBC”. Series 1. Euroregions, ECGs, EGTCs, etc” / Х. Притула, Я. Калат, О. Демедюк. Львів: ІРД НАНУ, 2019. 43 с.
22. Казначеева, Э.В. Управление в условиях неопределенности / Э.В. Казначеева. — М.: ВШЭ, 2014. — 148 с.
23. Калат Я. Я. Вплив єврорегіонального співробітництва на розвиток прикордонних регіонів України. Регіональна економіка. 2015. 3(77). С. 161-62.
24. Калат Я. Я. Критерії оцінки єврорегіонального співробітництва в контексті забезпечення економічної безпеки прикордонних регіонів України. Економічний простір: Збірник наукових праць. 2015. №99. С. 46-58.
25. Калат Я. Я. Стимули розвитку індустриальних парків (на прикладі прикордонних регіонів Польщі). Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр. 2020. Вип. 2(142). С. 78-87.
26. Кифяк В. Ф. Реалістичний сценарій соціально-політичної стабілізації прикордонного регіону (на прикладі Чернівецької області). Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. 2016. Вип. 1. С. 77-86.
27. Ковач В. І. Словацькі євро-регіони: зарубіжний досвід транскордонного співробітництва. Економіка. Управління. Інновації. Серія: Економічні науки. 2014. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_51.

28. Копилюк О. І., Музичка О. М., Бублик М. І., Куцаб П. А. Організаційні та фінансові механізми розвитку транскордонного співробітництва: монографія. Львів: СПОЛОМ, 2020. 207 с.
29. Корнелюк О. А. Активізація транскордонного співробітництва міських поселень. Дисертація канд. екон. наук: 08.00.05. Східноєвропейський університет ім. Лесі Українки. Луцьк, 2018. 243 с.
30. Лук'яненко Д., Чужиков В., Вожняк М. та ін. Конвергенція економічних моделей Польщі та України: монографія . за наук. ред. Д. Лук'яненка, В. Чужикова, М. Г. Вожняка. К. : КНЕУ, 2010. 719 с.
31. Майоров, В.И. Полиция и общество: быть или не быть социальному партнерству / В.И. Майоров, О.Н. Дунаева // Социологические исследования. — 2017. — № 4. — С. 43–51.
32. Манів З. О., Луцький І. М., Манів С. З. Регіональна економіка : навчальний посібник: рек. МОНУ. Львів : Магнолія. 2011. 639 с.
33. Матвеев С.Е., Тимечко І. Р. Транскордонні аспекти інтеграційного вибору України. Економічні науки. Сер.: Економічна теорія та економічна історія. 2013. Вип. 10. С. 62-182.
34. Мікула Н. А., Калат Я. Я. Єврорегіональне співробітництво в системі транскордонної співпраці. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду: зб. наук. пр. Львів, 2014. Вип. 4. (108). С. 28-38.
35. Назаров, В.П. Анализ опыта стратегического планирования в сфере обеспечения национальной безопасности : (российская и зарубежная практика) : монография / В.П. Назаров ; РАНХиГС. — М.: Дело, 2016. — 88 с.
36. Науменко С.В., Науменко Л.М. Концептуальний підхід до формування механізму підтримки економічної безпеки регіону. Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. №1, 2011. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vviem/2011_1/17.pdf.

37. Пода А.С. Формування конкурентних переваг України в контексті регіоналізації європейського економічного простору. Дисертація канд. екон. наук: 08.00.02, Терноп. нац. екон. ун-т. Т., 2012. 200 с.
38. Подберёзкин, А.И. Россия и будущая военно-политическая картина мира / А.И. Подберезкин, В.П. Назаров // Научно-аналитический журнал Обозреватель - Observer. 2020. № 9 (368). С. 18-39.
39. Притула Х. М., Калат Я. Я. Розвиток єврорегіонального співробітництва України та ЄС: сучасний стан та перспективи. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду: зб. наук. пр. Львів, 2015. Вип. 6. С. 27-31.
40. Притула Х. М., Калат Я. Я., Кирик І. М. Виклики розвитку прикордонних територій в контексті здійснення реформи децентралізації. Регіональна економіка. 2019. №2(92). С.79-89.
41. Регіональна економіка: підручник / за ред. Є.П. Качана. К.: Знання, 2011. 670 с. 243.
42. Регіони України за 2013 рік : стат. зб / за ред. О. Г. Осауленка. К.: Державна служба статистики України, 2014. Ч. 2. 733 с.
43. Регіони України за 2013 рік : стат. зб. / за ред. О. Г. Осауленка. К.: Державна служба статистики України, 2014. Ч. 1. 299 с.
44. Регіони України за 2019 рік : стат. зб. Державна служба статистики України, за ред. І. Є. Вернера. 2019. Ч. 1. 309 с.
45. Рекомендації щодо впровадження нових форм транскордонного співробітництва. Кол. авторів за ред. д.е.н., проф. Мікули Н.А. НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Львів, 2010. 150 с.
46. Рогов С.М. Стратегия национальной безопасности администрации Обамы, американское лидерство в многополярном мире // Независимое военное обозрение. 11 июня 2010. – URL: http://nvo.ng.ru/authors/4176/?PAGEN_1=2.
47. Рогова В. Моделювання результативності єврорегіонального співробітництва задля коригування темпів економічного зростання.

Ефективна економіка. 2013. № 3. URL:
<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1897&p=1>.

48. Розвиток транскордонного співробітництва: науково-аналітична доповідь / наук. ред. В. С. Кравців. Львів: ДУ «інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України». 2015. 52 с.
49. Розвиток транскордонного співробітництва: науково-аналітична доповідь / наук. ред. В. С. Кравців. Львів: ДУ «інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України». 2016. 125 с.
50. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / ДУ “інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”; наук. ред.: В. С. Кравців, І. З. Сторонянська. Львів, 2020. 531 с.
51. Тимошенко Л. М., Сімахова А. О. Соціально-економічний розвиток і його кероване забезпечення в умовах інноваційної моделі суспільної динаміки. Mechanism of Economic Regulation. 2015. № 1. С. 68-78.
52. Ткачук Н. М. Синергетичний ефект в економіці: форми виявлення та складові елементи. Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах світової економічної кризи: матеріали наук. конф. проф.-викл. складу. Тернопіль : ТНЕУ, 2009. С. 141-144.
53. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 16.09.2014, 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
54. Уткин, А.И. Будущее глазами Национального совета по разведке США: глобальные тенденции до 2025 года : изменившийся мир / А.И. Уткин, В.Г. Федотова ; Институт экономических стратегий ; Международная академия исследования будущего. — М., 2009.
55. Цибульська Ю. О. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку транскордонних ринків праці: дис. Львів: НАН України, Ін-т регіон. дослідж. ім. М. І. Долішнього. 2015. 270 с.

56. Щерба Г. І. Транскордонне співробітництво в рамках єврорегіонів в контексті процесів європейської інтеграції. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. 2010. Вип. 2. С. 73-86.
57. Barnett, C. Measuring the Impact and Value for Money of Governance and Conflict Programmes / C. Barnett, J. Barr, A. Christie, B. Duff, S. Hext. — ITAD (for DFID, UK Government). — December 2010.
58. Brzezinski, Z. Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power / Z. Brzezinski. — N.Y.: Basic Books, 2012. — 224 p.
59. Concept of Security in the Theoretical Approaches Fakhreddin Soltani / School of History, Politics, and Strategic Studies (SOHPASS) ; Faculty of Social Sciences and Humanities, Universiti Kebangsaan Malaysi // Research Journal of International Studies. — Issue 1 (2012). — URL: http://www.eurojournals.com/international_studies.html.
60. European Commission Energy Roadmap 2050. — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2012. — 20 p.
61. Gattermann, C.H. Die neue alte Welt. Aufsätze zur Sicherheitspolitik der Bundesrepublik Deutschland : (= Universitätsdrucke Göttingen) / C.H. Gattermann. — Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2012.
62. Global Economic Prospects. — January 2019. — URL: <http://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects>.
63. Global Trends 2030: Alternative Worlds. — URL: https://www.files.ethz.ch/isn/164970/GlobalTrends_2030.pdf
64. Global Trends : Paradox of Progress, January 2017 : publication of the National Intelligence Council. — NIC 2017-001. — URL: www.dni.gov/nic/globaltrends. Grant, R.M. Contemporary Strategy Analysis / R.M. Grant. — John Wiley & Sons, Ltd, 2016/ — 560 p.
65. Hill, Ch.W.L. Strategic Management: An Integrated Approach / Ch.W.L. Hill, G.R. Jones. — 10th edition. — South-Western, Cengage Learning, 2012.

66. Mckeown, M. *The Strategy Book: How to Think and Act Strategically to Deliver Outstanding Results* / M. Mckeown // Financial Times ; Prentice Hall. — 1 edition. — 2011.
67. Mulgan, J. *The Art of Public Strategy: Mobilizing Power and Knowledge for the Common Good : (Paperback)* / J. Mulgan. — Common Paperback, 2010. — 321 p.
68. National Defense Strategy 2018. — URL: <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-DefenseStrategy-Summary.pdf>.
69. National Intelligence Council, *Mapping the Global Future : Report of the National Intelligence Council's 2020 Project*. — Washington: U.S. Government Printing Office — 94 p.
70. Open Source Center, Director of National Intelligence Open Source Center Reports and Media Guides. — December 14, 2010. — URL: <https://publicintelligence.net/director-of-national-intelligence-open-source-centerreports-and-media-guides>.
71. Petroleum-Economist.com : *World LNG Factbook*. — 2018 Edition. — May 2018. — 136 p.
72. President Donald J. Trump Announces a National Security Strategy to Advance America's Interests : National Security & Defense. — December 18, 2017. — URL: <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/presidentdonald-j-trump-announces-national-security-strategy-advance-americas-interests>.
73. *Strength, Weakness, Opportunity, and Threat (SWOT) : Analysis* / Reviewed by M. Grant. — Updated Apr 27, 2019. — URL: <https://www.investopedia.com/terms/s/swot.asp>.
74. *The Budget and Economic Outlook: 2019 to 2029* January 28, 2019 : Congressional Budget Office Report. — URL: <https://www.cbo.gov/publication/54918>.